

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Achnatonova náboženská reforma

Lucie Stahoňová, DiS.

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Achnatonova náboženská reforma

Lucie Stahoňová, DiS.

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2023

.....

Lucie Stahoňová, DiS.

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové, CSc. za vstřícný přístup a cenné rady, díky nimž byl možný vznik této bakalářské práce.

Obsah

Úvod	7
1 Doba předamarnská	7
1.1 Náboženský vývoj v průběhu 18. dynastie	9
1.1.1 Amon	10
1.2 Politický vývoj v průběhu 18. dynastie	11
1.2.1 Vláda Amenhotepa III.	12
2 Amarnská revoluce	13
2.1 Amenhotep IV.....	13
2.1.1 Atonovy chrámy v Karnaku.....	14
2.2 Achnaton.....	15
2.3 Achetaton	15
2.3.1 Rozvržení města.....	16
2.3.2 Městské části.....	17
2.3.3 Atonovy chrámy v Achetatonu	18
2.4 Atonův kult	19
2.4.1 Potlačování ostatních božstev	20
2.4.2 Postavení Achnatona a královské rodiny	21
2.4.3 Atonovo zobrazení	22
2.4.4 Velký hymnus na Atona	23
2.4.5 Posmrtný život	25
2.4.6 Achnatonova hrobka	25
2.5 Umění.....	28
2.6 Konec Achnatonovy vlády.....	29
2.6.1 Smenchkare a Nefernefruaton	29
3 Doba poamarnská	31
3.1 Tutanchamon	31
3.2 Aje.....	32
3.3 Haremheb.....	32
3.4 Úpadek Atonova kultu	33
Závěr	36
Seznam použité literatury	39
Resumé	42

Úvod

Tématem této bakalářské práce je Achnatonova náboženská reforma neboli amarnská revoluce, která ve 14. století před Kristem vedla v Egyptě k zavedení víry v jediného boha Atona a potlačení celého egyptského pantheonu. Cílem práce je interpretace událostí, jež k amarnské revoluci vedly, a to od počátku 18. dynastie až po nástup Amenhotepa IV. na egyptský trůn. Dalším cílem je přiblížení samotné amarnské doby, jejích specifik a získání představy o důvodech, které vedly k jejímu úpadku. V bakalářské práci bude pro tento účel sledována nábožensko-politická linie, která nás provede dobou předamarnskou, vládou Amenhotepa IV., pozdějšího Achnatona, a následně koncem amarnské hereze, jakožto i koncem 18. dynastie.

První část práce bude analýzou věnovanou náboženskému a politickému vývoji v průběhu 18. dynastie. Pro lepší uchopení egyptského náboženství bude třeba představit jeho specifika v podobě čtyř dimenzí náboženského života. Dalším důležitým prvkem, kterému bude třeba věnovat pozornost, je bůh Amon a postavení jeho kultu v tehdejší společnosti, který byl například v rámci vlády Hatšepsutiny v tak silné pozici, že dokázal udržet panovnici na trůně. Není tedy divu, že její nástupci se snažili moc Amonových kněží potlačovat. Tato situace začíná kulminovat už za vlády Amenhotepa III., kdy už se můžeme setkat se stále častějším výskytem boha Atona.

Po smrti Amenhotepa III. nastupuje na trůn Amenhotep IV., jehož vládu zanalyzuje druhá část bakalářské práce. V první řadě bude představen bůh Aton, jeho charakteristika a význam v předamarnské době. Následně se pozornost zaměří na Amenhotepa IV. a jeho snahu potlačit Amonův kult přímo na půdě Karnaku, a to výstavbou chrámů věnovaných bohu Atonovi. Zde už bude patrný rozdíl v architektuře, jenž předznamenává budoucí změny, a který bude komparován s architekturou původních karnackých chrámů. V pátém roce své vlády se Amenhotep IV. rozhodl změnit si jméno na Achnaton a o rok později započal výstavbu nového sídelního města Achetatonu, kam nakonec přesídlil v devátém roce své vlády. Popisu Achetatonu bude v práci věnován významný prostor, jelikož město bylo samo o sobě koncipováno jako ohromný chrámový komplex zasvěcený bohu Atonovi.

V druhé části práce bude také zanalyzován Atonův kult jako takový, v jehož rámci došlo k významným změnám v náboženském životě, které zde budou komparovány

s původními náboženskými zvyklostmi starých Egyptů. Dalším podstatným rozdílem oproti starým dobám je v amarnském období postavení Achnatona a jeho rodiny, které zde bude srovnáno s původní rolí panovníka. Zaměřením se na Atonovo ikonografické zobrazení bude přiblížen i vztah starých Egyptů k jejich novému bohu.

Achnaton sám podstatu svého nového náboženství jediného boha Atona shrnul ve *Velkém hymnu na Atona*, který byl nalezen téměř neporušen v Ajově hrobce v Tell el-Amarně. Ve chvalozpěvu je Aton vyobrazen jako tvůrce všeho a Achnaton jako jeho jediný syn, významnou roli zde hraje i Achnatonova manželka Nefertiti. Ve starém Egyptě hrál podstatnou úlohu posmrtný život, jenž bude v práci komparován s novým pojetím zádušního kultu v amarnské době. Nového pojetí se dostalo i architektuře a výzdobě amarnských hrobek, které zde budou stavěny do kontrastu s hrobkami původními. Kromě náboženských změn se amarnská doba promítla i do umění, které nabylo úplně nové, realističtější podoby.

O konci Achnatonovy vlády nemáme prakticky žádné zprávy. S atonovým kultem se setkáváme ještě za vlády Smenchkarea a Nefernefruaton. Ve třetí části práce bude dále popsána doba poamarnská, která je spojena s úpadkem Atonova kultu, který započal za vlády Tutanchamona. Přiblížení budou i poslední dva panovníci 18. dynastie, Aje a Haremheb, jakožto i samotný zánik 18. dynastie.

Jádrem bakalářské práce bude historický popis, podpořený metodou analýzy a komparace, který zároveň bude podložen díly předních egyptologů a archeologickými nálezy. Při psaní náboženské části se budu opírat o díla Jana Assmanna *Egypt, theologie a zbožnost rané civilizace* a také o díla a studie Jiřího Janáka. Politická část bude podložena studii Betsy M. Bryantové *18. dynastie před amarnskou dobou* a Jakoba van Dijka *Amarnské období a konec Nové říše*. Nemałym pomocníkem v průběhu celé práce pak bude Reevesova kniha *Achnaton, falešný egyptský prorok*. Problematika Achnatonovy náboženské reformy se objevuje nejen v odborné literatuře, ale i v literatuře populárně-naučné. Proto se do bakalářské práce promítne i tato literatura v podobě knihy Jana Boňka *Mirolav Verner: Můj život s Egyptem*, či *Bohové a králové starého Egypta* Vojtěcha Zamarovského.

1 Doba předamarnská

V rámci porozumění důvodům, které vedly Amenhotepa IV. k radikálnímu kroku v podobě náboženské reformy, je třeba se zaměřit na náboženský a politický vývoj, které spolu v rámci 18. dynastie úzce souvisejí. V následující části bude tento vývoj přiblížen vývoj počínaje vládou Ahmose I. a konče vládou Amenhotepa III.

1.1 Náboženský vývoj v průběhu 18. dynastie

Abychom správně pochopili náboženské smýšlení ve starověkém Egyptě, je třeba zmínit jeho podobu a specifika. Zde se budu řídit Assmannovým výkladem o čtyřech dimenzích egyptského náboženského života.¹ První dimenzí je mýtus, v jehož rámci se přítomnost bohů uchovává v kulturní paměti, a který „vzájemně propojuje bohy do příbuzenských vztahů nebo do řetězců jednání a osudů.“² Druhou dimenzí je kosmos, který byl pro Egyptany „oblastí božího jednání a náboženské zkušenosti“³, zde se projevovalo boží působení. Třetí dimenzí náboženské zkušenosti je dimenze kultická, nebo můžeme říci politická či lokální. V této dimenzi je bohům přidělena vláda „v jejich chrámech a městech“⁴ a jsou uctíváni prostřednictvím svých kultovních obrazů. Zde tedy můžeme vidět tři oblasti, které se spolu vzájemně prolínají a ve kterých se Egyptan může potkávat se svým božstvem, a to prostřednictvím vyprávění a kouzelných formulí, prostřednictvím jejich projevů ve viditelném světě, a nakonec prostřednictvím jejich podob umístěných v chrámech.

V průběhu Nové říše se však začíná projevovat čtvrtá dimenze náboženského života, kterou je dimenze boží blízkosti, nebo jinak řečeno osobní zbožnosti. Vyvstává potřeba vložit si boha do srdce⁵, upínat se k něčemu většímu, přesahujícímu, transcendentálnímu. Bůh se stává všudypřítomným, čímž se vymyká prvním třem dimenzím. Čtvrtá dimenze vychází z potřeby určit něco obecného, co je všemu společné, něco, v čem lidé mohou spatřovat všepronikající a všeřídící bytost a všechny tyto atributy poté vložit do podstaty jediného boha, boha stvořitele.⁶ Zde můžeme spatřovat počátky tendence uctívání jednoho hlavního boha, které pak vykulminovaly v amarnském období.

¹ ASSMANN, *Egypt ve světle teorie kultury*, s. 57.

² ASSMANN, *Egypt ve světle teorie kultury*, s. 57.

³ ASSMANN, *Egypt*, s. 21.

⁴ ASSMANN, *Egypt ve světle teorie kultury*, s. 57.

⁵ ASSMANN, *Egypt*, s. 237.

⁶ ASSMANN, *Egypt*, s. 221.

1.1.1 Amon

Původ tohoto boha sahá hluboko do Staré říše, kdy o Amonovi můžeme najít první zmínky v *Textech pyramid*. Amonovo jméno se dá přeložit jako Nespatřitelný, „má mnoho jmen a podob, a přesto zůstává vždy skrytý“⁷, což odkazuje i k jeho funkci boha vzduchu. V dalším vývoji pak tato skrytost bude patřit k základům jeho transcendentální povahy. V počátku se jednalo o téměř bezvýznamného boha, který postupně nabýval na významu. V průběhu 11. dynastie se stal bohem hlavního města Théb⁸, v období Nové říše pak nabývá transcendentální povahy a stává se státním božstvem. Amon byl vyobrazován v antropomorfní podobě muže s božskými a královskými insigniemi a s korunou se dvěma péry. Méně často se můžeme setkat s Amonovým vyobrazením v podobě muže s beraní hlavou.

V rámci Nové říše doznalo Amonovo postavení značných změn a jeho důležitost stoupala strmě vzhůru. Amonův kult nabýval na důležitosti, kterou posílilo spojení Amona s heliopolským slunečním bohem Reem, jehož podstata tak přešla do nového božstva. V této synkretické podobě se stal Amon-Re králem bohů, a také povýšil z městského boha Théb na boha státního. Na exkluzivitu tento krok přidal i samotným Thébám, jelikož s novým bohem přišla i nová mytologie a Théby povýšily na místo, „kde se poprvé z pravodstva vynořil ostrov stvoření.“⁹ Jak bylo ukázáno výše, v období Nové říše začaly sílit tendence k uctívání transcendentálního božství, které se promítaly do podoby boha Amon-Rea, jelikož „slunce bylo jediným všeobecně srozumitelným bohem.“¹⁰

V průběhu 18. dynastie pak začal růst vliv Amon-Reova kultu, jakož i vliv jeho kněží, což jak uvidíme v následující kapitole, mělo rozhodující vliv na utváření amarnské revoluce. Vliv kněží rostl natolik, že začali jménem svého boha zasahovat do politických záležitostí a „Egypt se stával theokracií,“¹¹ v jejímž rámci rostlo napětí, mezi kněžími a panovníkem.

⁷ JANÁK, *Brána nebes*, s. 23.

⁸ VERNER, *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 112.

⁹ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 187.

¹⁰ ELIADE, *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 119.

¹¹ ELIADE, *Dějiny náboženského myšlení I.*, s. 119.

1.2 Politický vývoj v průběhu 18. dynastie

Počátek 18. dynastie se nesl v duchu porážení Hyksósů a jejich následnému vyhnání z Egypta. Zásluhy na tomto činu a znovusjednocení Egypta měl první panovník 18. dynastie Ahmose I., který poté z vděčnosti za pomoc s porážením Hyksósů „přispěl k rozvoji Amonova kultu“.¹²

Důležitým milníkem 18. dynastie byla vláda Thutmose I., kterému se vojenskými taženími podařilo rozšířit Egyptskou říši, která tak sahala od Eufratu až po čtvrtý nilský katarakt, ležící v Núbii. Těmito vojenskými výpady se Thutmosovi I. podařilo nejen rozšířit a upevnit vliv Egyptské říše, ale také nashromáždit obrovské bohatství. Nástupcem Thutmose I. byl Thutmose II., z jehož krátké vlády nemáme mnoho zpráv.

Thutmose III. byl v době smrti svého otce Thutmose II. nezletilý, regentství se tedy ujala královna vdova Hatšepsut. Hatšepsut se však nespokojila s rolí královny regentky a později se sama chopila trůnu jako vládnoucí panovník. Hlavním důvodem, proč se Hatšepsutě podařilo stát se vládcem Egypta na dlouhou dobu, trvající dvacet nebo dvacet jedna let¹³, byla podpora plynoucí z Amonova chrámu. S pomocí Amonových kněží poté prohlásila, „že jejím otcem byl sám nejvyšší bůh Amon.“¹⁴

V této době je již patrný vzrůstající vliv boha Amona. Díky válečným tažením Thutmose I. plynulo do Egypta značné bohatství, na kterém měl, jako díky za podporu v boji, podíl i bůh Amon a jeho chrám. Kněžstvo tak výrazně bohatlo a získávalo vliv i na politické scéně, což mělo za následek „postupné oslabování královské moci.“¹⁵ Takový růst kněžské moci se projevil zvláště v tom, že kněží měli právo ve „výběru a podpoře kandidáta na královský úřad.“¹⁶ Tím se dostáváme zpět ke královně Hatšepsut a jejímu dosazení do panovnického křesla.

Období vlády Thutmose III., který se dostal k moci až po skonu Hatšepsut, se vyznačovalo podobnými vojenskými výpady, jako vláda Thutmose I. Zajímavější však je, že ve snaze zamezit situaci, jaká nastala po Hatšepsutině uzmutí moci, jak

¹² BRYANOVÁ, *18. dynastie před amarnskou dobou*, s. 236.

¹³ BRYANOVÁ, *18. dynastie před amarnskou dobou*, s. 259.

¹⁴ ZAMAROVSKÝ, *Bohové a králové starého Egypta*, s. 121.

¹⁵ REEVES, *Achnaton*, s. 33.

¹⁶ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 187.

Thutmose III., tak jeho nástupci, nikdy nepovýšili žádnou z manželek do role hlavní královské manželky a snažili se potlačit moc Amonových kněží.

1.2.1 Vláda Amenhotepa III.

Amenhotep III. zdědil po svých předchůdcích mocnou a bohatou říši. S dřívějšími protivníky Egypta navazoval Amenhotep III. diplomatické vztahy, které utvrzoval sňatky s mitanskými či babylonskými princeznami. Vláda Amenhotepa III. se tak, oproti jeho předchůdcům, nenesla v duchu válečných výprav, ale v duchu míru a diplomatických jednání „a do egyptských pokladnic plynul tribut z cizích zemí.“¹⁷ Amenhotep III. se za takovýchto podmínek mohl věnovat svým budovatelským ambicím, například Théby se za jeho vlády proměnily „v jeden obrovský chrámový komplex, hlavní stánek výkonu královské moci.“¹⁸

Avšak i Amenhotep III. se musel potýkat s rostoucím vlivem Amonových kněží, kteří si v Karnackém chrámu vytvořili jakýsi stát ve státě.¹⁹ Panovník na takovou situaci reagoval přenesením královské rezidence z dosahu Karnackého chrámu, který se rozprostíral na východním břehu Nilu. Amenhotep III. vystavil na západním břehu Nilu nový královský palác pod názvem „zářící Aton“, který je dnes znám pod jménem Malkata. Podstatné ovšem je, že svůj nový palác pojmenoval po slunečním kotouči, Atonovi, jehož význam se za vlády Amenhotepa III. začal rozpínat. Zde můžeme vidět zárodky amarnské revoluce, kterou dozajista podpořila i skutečnost, že po smrti Amenhotepa III. opustil svět jako „oslnivý sluneční kotouč“, neboli Aton.²⁰

Amenhotep III. pojal za manželku Teji, dívku neurozeného původu, kterou povýšil na hlavní královskou manželku, což bylo vůbec poprvé od nechvalné epizody Hatšepsutiny. S Tejí měl Amenhotep III. několik potomků, mezi nimiž byl Amenhotep a pravděpodobně i Thutmose. Původně měl být nástupcem Amenhotepa III. jeho prvorozený syn Thutmose, který však nečekaně zemřel dříve, než se mohl této role zhostit. O existenci prince Amenhotepa máme z této doby jen jediný důkaz, a to nápis z nádoby na víno, která odkazuje na králova syna Amenhotepa.²¹

¹⁷ HAWASS, *Království faraonů*, s. 40.

¹⁸ REEVES, *Achnaton*, s. 65.

¹⁹ BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 179.

²⁰ BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 179.

²¹ REEVES, *Achnaton*, s. 61.

2 Amarnská revoluce

Amarnská revoluce, jež je hlavním tématem této práce a již bude věnována následující část, je bytostně spjata s osobou Amenhotepa IV. Revoluce s sebou přinesla změny jak v oblasti náboženské, tak například i v oblasti umělecké. Dalším významným krokem bylo přenesení sídelního města panovníka z Théb do nově zbudovaného Achetatonu.

2.1 Amenhotep IV.

Po smrti svého otce Amenhotepa III. se ujal vlády jeho mladší syn, Amenhotep IV., později známý jako Achnaton. Badatelská obec se dodnes neshodla na koregenci otce a syna, někteří se přiklánějí ke spoluvládě dlouhé dvanáct let, jiní zastávají názor, že trvala jeden nebo dva roky. Většina badatelů se však domnívá, že ke spoluvládě otce a syna nedošlo vůbec²², a této verze se v dalším výkladu bude držet i tato práce.

Počátek vlády Amenhotepa IV. se v oblasti náboženské nesl v podobném duchu jako vláda jeho otce. Jak již bylo zmíněno, za vlády Amenhotepa III. začal nabývat na významu kult slunečního kotouče, Atona, a Amenhotep IV. „byl rozhodnut mocí prosadit kult jediného boha, slunečního boha Atona, a razantně tak završit historický proces, který probíhal už několik předchozích generací.“²³ Tím je myšleno hlavně potlačování vlivu Amonových kněží. Amenhotep IV. však v tomto boji s Amonovým okrskem zašel ještě dál a snažil se prosadit kult boha Atona přímo v Karnaku.

S výrazem *aton* se můžeme setkat už v *Textech rakví* Střední říše, kde je užíván jako označení pro sluneční kotouč, v *Příběhu o Sinuhetovi* se setkáváme se zápisem výrazu *Aton* s božským determinativem.²⁴ Od doby předchůdců Amenhotepa IV., Thutmose IV. a Amenhotepa III., začíná Aton nabývat stále zřetelnější božské rysy, kdy se tento vývoj za vlády Amenhotepa IV. převrhne v náboženskou revoluci.

²² DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 290.

²³ BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 179.

²⁴ JANÁK, *Brána nebes*, s. 33.

2.1.1 Atonovy chrámy v Karnaku

Zpočátku však tyto snahy nebyly na první pohled patrné. Dle pamětních skarabů z počátků vlády Amenhotepa IV. víme, že byl korunován Amonem z Théb, jako „ten, kterého vybral Amon,“²⁵ a byl zobrazován ve společnosti tradičních egyptských božstev. Následně se pustil do stavebních prací v Karnaku, který byl centrem Amonovy moci. Chrámy však nebyly zasvěceny bohu Amonovi, ale Atonovi, slunečnímu kotouči. Nové chrámy byly stavěny „východně od Amonova okrsku a byly orientovány na východ.“²⁶ Chrámy zasvěcené Atonovi byly v Karnaku vystavěny čtyři, *Aton je nalezen, Svatyně benbenu, Mocné jsou chrámy Atonovy navěky a Velebeny jsou chrámy Atonovy navěky*. V těchto chrámech se také poprvé setkáváme s ikonografickým zobrazením Atona jako slunečního kotouče.

Podstatným rozdílem nových staveb oproti původním karnackým chrámům, byla jejich otevřenost. Původní egyptské chrámy se skládaly z nádvoří, která přecházela do tmavých svatyní, kde se v jejich nejzazších částech nacházely kultovní sochy samotných bohů. Stěny chrámů byly zdobeny mytickými příběhy a rituály a bohové byli znázorňováni ve své antropomorfní nebo zoomorfní podobě. Atonovy chrámy byly oproti tomu vystavěny s rozlehlými nádvořími otevřenými k nebi, a tudíž plnými světla. Vyobrazen zde byl pouze bůh Aton, a to „ve své skutečné podobě jako sluneční kotouč zaplavující vše životodárnými paprsky.“²⁷ Dalším nezvyklým, avšak velmi důležitým rysem výzdoby nových chrámů bylo postavení královny hlavní manželky Nefertiti, která je zde vyobrazována po boku panovníka. Takto tedy byly položeny základy budoucího vyobrazování jak jediného boha Atona, tak královské rodiny.

Všechny Atonovy chrámy byly vystavěny z menších kvádrů, tzv. talatátů, které byly obvykle z pískovce, „což je kámen spojovaný se sluncem.“²⁸ Výhodou talatátů byla jejich mobilita, kdy je unesl i jeden muž, nevýhodou však bylo, že byly snadno rozebratelné, díky čemuž byly Atonovy chrámy v letech následujících po amarnské revoluci rozebrány a použity při stavebních pracích na devátém karnackém pylonu, jehož stavbu započal Haremheb.²⁹

²⁵ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 290.

²⁶ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 291.

²⁷ VERNER, *Chrám světa*, s. 286.

²⁸ HAWASS, *Království faraonů*, s. 232.

²⁹ REEVES, *Achnaton*, s. 93-95.

2.2 Achnaton

V průběhu pátého roku své vlády se Amenhotep IV., *Amon je spokojen*, přejmenoval na Achnatona, *Ten, jenž je prospěšný Atonovi* nebo *Ten, skrze nějž působí Aton*. Právě druhý možný překlad vyjadřuje vztah Achnatona k Atonovi, jako jeho jedinému prostředníku. Tento vztah pak podtrhuje další možný překlad jména Achnaton, a to *Atonův nadpřirozeně mocný prostředník*.³⁰ Svě jméno si změnila i královna Nefertiti, která se stala Nefernefruaton-Nefertiti.

V této době ještě nebyla zavržena všechna božstva egyptského pantheonu. Změnou jména na Achnaton se sice panovník „distancoval od Amona i dalších božstev a královský úřad i celou svou existenci vnímal jen ve vztahu ke slunci, Atonovi,³¹ avšak součástí Achnatonových královských jmen byla stále božstva slunečního světla, tedy Re, Harachtej a Šu a setkáváme se zde i s bohyní Maat, která byla personifikací světového řádu.

2.3 Achetaton

V šestém roce vlády se Achnaton rozhodl úplně zprerhat veškeré vazby na Amona a Amonovo město Théby a započal výstavbu nového města „na panenské půdě, které mělo být zasvěceno výhradně kultu Atona a jeho dětí.“³² Nové sídelní město dostalo jméno Achetaton, *Atonův obzor*, a bylo místem, kde se Aton projevoval a jednal skrze krále, který byl „dokonalým dítětem žijícího Atona.“³³ Pro Amonův okrsek to znamenalo hospodářskou ránu, jelikož Achnaton nechal pro stavbu Achetatonu přesunout značnou část dělníků i obětí z Amonova chrámu.

Achetaton (viz obrázek 1), dnešní Tell el-Amarna³⁴, leží „přibližně v půli cesty mezi Thébami na jihu a Memfidou na severu.“³⁵ Na neobydlené planině, která před tím nebyla zasvěcena žádnému bohu, vyrostlo nové sídelní město a náboženské centrum Egypta o rozloze kolem dvou set kilometrů čtverečních. Je zajímavé, že Achetaton nebylo město v pravém slova smyslu, jelikož v jeho názvu chyběl determinativ značící město,

³⁰ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 271.

³¹ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 270.

³² DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 292.

³³ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 293.

³⁴ Soudobý název Tell el-Amarna dal vzniknout pojmenování doby Achnatonovy náboženské revoluce jako doby amarnské.

³⁵ BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 181.

místo něj zde byl uveden hieroglyf, který označoval místo Atonova zjevování a přebývání.³⁶ Město leželo na východním břehu Nilu a bylo z východu lemováno skalními útesy, které tvořily přirozený ochranný val města a ze západu bylo chráněno rychle tekoucím, až nebezpečným Nilem. Je pravděpodobné, že to byly právě tyto východní skály, které daly jméno novému městu, jelikož ve skalní průrvě, která se tyčila nad městem, každé ráno vycházelo slunce. Mohlo tak jít o připodobnění k hieroglyfické značce označující obzor, kde sluneční kotouč vyvstává mezi dvěma pahorky. Přesně v tomto symbolickém místě také nechal Achnaton zbudovat svou královskou hrobku, z níž měly každý den proudit životodárné paprsky k městu.³⁷

2.3.1 Rozvržení města

Město ohraničovaly hraniční stély, jichž je do dnešní doby objeveno patnáct, kdy tři z nich ležely „na západním břehu, v oblasti obdělávané půdy.“³⁸ Některé stély jsou datovány pátým rokem Achnatonovy vlády, většina je jich však z šestého a osmého roku. Na těchto stélách panovník vyjmenovává důvody pro založení města. Jedná se o jakési svatyně, vyhloubené do skály, kde na zadní straně je vytesaná právě stéla, oznamující prohlášení o založení města a obraz panovníka, vzývajícího boha Atona (viz obrázek 2). Vlevo od stély stály sochy královské rodiny, kdy nejbližší ke stéle stála socha Achnatona, vedle něho Nefertiti a úplně vlevo stály sochy královských dcer (viz obrázek 3).³⁹

Hraniční stély také dávaly městu pevnou rozlohu, která neměla být překročena. Problematikou rozmístění hraničních stél se zabýval britský architekt Michael Mallinson, který zjistil, že pokud se stély spojí s jediným bodem, kterým je panovníkova hrobka ve východních skalách, tvoří jakousi základní síť, na které byly umístěny hlavní stavby (viz obrázek 4). Královská hrobka tak byla v kontextu celého města něčím víc než jen místem věčného odpočinku. Jednalo se o ústřední bod, „k němuž se celé nové hlavní město upínalo, byla místem, z něhož skrze Achnatona měly životodárné Atonovy paprsky navěky proudit k městu.“⁴⁰ Mallison tak došel k závěru, že město samé bylo koncipováno jako jeden ohromný chrám zasvěcený Atonovi.

³⁶ JANÁK, COPPENS, *The Near and the Distant King*, s. 134.

³⁷ VERNER, *Chrám světa*, s. 291.

³⁸ HAWASS, *Království faraonů*, s. 236.

³⁹ DOSPĚL, *Dva misionáři a stéla krále Achnatona aneb příběh z říše archeologie textu*, s. 29-30.

⁴⁰ VERNER, *Chrám světa*, s. 293.

2.3.2 Městské části

Město bylo rozděleno do několika částí. Severní město se rozkládalo na severním okraji Achetatonu a dalo by se říci, že sloužilo jako hospodářské centrum.⁴¹ Nacházel se zde i Severní palác, který byl příbytkem vedlejší Achnatonovy manželky Kije a obsahoval nádherné malby zobrazující život v bažinách. Směrem k centru, v části nazývané Severní předměstí, ležela jakási rezidenční čtvrť, kde se nacházely větší i menší obytné domy a mísily se zde společenské vrstvy.⁴²

Centrální město se nazývalo *Ostrov Atona vyznamenávaného oslavami*⁴³ a jako jediné bylo v Achetatonu uspořádáno pravoúhle. Osu centrální části Achetatonu tvořila od severu k jihu „velká Královská cesta, ceremoniální procesní cesta, po níž každý den královská rodina putovala, pokud se nacházela ve městě.“⁴⁴ Na západní straně Královské cesty ležel Velký palác, *Dům radosti v Achetatonu*. Jednalo se o honosnou stavbu, která byla díky svým dvorům a sloupovým síním otevřena nebi a Atonovi. Zde král vykonával své královské povinnosti, například přijímal cizí vyslance, kteří museli čekat v září Atonových paprsků.

Další významné stavby centrálního okrsku ležely na východní straně Královské cesty. Jednalo se například o Králův dům, jenž byl spojen s Velkým palácem mostem, který obsahoval Okno zjevování, kde se lidu zjevoval král se svou rodinou. Králův dům byl panovníkovou rezidencí a zároveň jeho administrativní základnou. V rozvalinách Králova domu byl v roce 1887 objeven archiv, kde byla na hliněných tabulkách uložena panovníkova korespondence s ostatními vladaři. Jednalo se o diplomatické dopisy pokrývající dobu konce vlády Amenhotepa III. až po vládu Tutanchamona a byly psány klínovým písmem v akkadštině.⁴⁵

Jižní předměstí bylo rezidenční čtvrtí, kde, oproti Severnímu předměstí, žilo hlavně zámožné obyvatelstvo. Ležel zde i chrámový komplex, který pravděpodobně patřil královně Nefertiti, a dále „Maru-Aton, sídlo královských žen.“⁴⁶ V Jižní čtvrti stál také

⁴¹ VERNER, *Chrám světa*, s. 299.

⁴² REEVES, *Achnaton*, s. 121.

⁴³ VERNER, *Chrám světa*, s. 294.

⁴⁴ HAWASS, *Království faraonů*, s. 92.

⁴⁵ VERNER, *Chrám světa*, s. 297.

⁴⁶ HAWASS, *Království faraonů*, s. 93.

dům sochaře Thutmose, v jehož rozvalinách v roce 1912 našla německá archeologická výprava slavnou bustu královny Nefertiti.

V Achetatonu měla část domů i své vlastní studny, což je činilo nezávislými na vodě z Nilu. Většina staveb ve městě byla stavěna ze sušených cihel a talatátů a jen málokteré stavby, většinou chrámy, byly obloženy kamenem z nedalekých lomů. Díky použití sušených cihel, které se vyráběly z bahna získávaného na březích Nilu, bylo město postaveno poměrně rychle. Bohužel tento materiál se nevyznačuje dlouhou životností, díky čemuž město později rychle podleгло zkáze.

2.3.3 Atonovy chrámy v Achetatonu

V centrálním okrsku, na východní straně Královské cesty, ležely dva významné Atonovy chrámy. Severněji byl položen Velký Atonův chrám (viz obrázek 5), *Atonův dům v Achetatonu*, který měřil 760 metrů na délku a 270 metrů na šířku. Stavba obsahovala i dvě svatyně, jejichž původní verzi vystavěl Achnaton v Karnaku, jednalo se o *Aton je nalezen* a *Svatyni benbenu*. Velký Atonův chrám sestával z otevřených nádvoří, kde bylo rozestavěno sedm set třicet oltářů, na něž byly každodenně přinášeny obětiny, a které zastupovaly Horní a Dolní Egypt, ale také dvakrát tři sta šedesát pět dní v roce. Mezi obětiny patřily například chleby, koláče a květiny.⁴⁷

Jižně od Velkého Atonova chrámu, také na východní straně Královské cesty, leží Malý Atonův chrám (viz obrázek 6), *Atonova svatyně v Achetatonu*.⁴⁸ Malý Atonův chrám byl pravděpodobně postaven už během první vlny stavebních prací, avšak původně jen jako posvátný háj. Malý Atonův chrám sestával ze tří otevřených nádvoří, kdy obě krajní byla stejně velká a prostřední bylo menší. Na prvním nádvoří se nacházelo sto deset malých, uspořádanými oltářů. Na třetím nádvoří stál chrám, který tvořily „dva otevřené dvory, každý s velkým oltářem na vyvýšené plošině obklopeným po stranách menšími oltáři opět uspořádaných do pravidelných řad.“⁴⁹ Z archeologických výzkumů vyplývá, že Malý Atonův chrám byl kromě Atona zasvěcen také králi a díky své orientaci na královskou hrobku na východě „mohl sloužit jako Achnatonova zádušní kaple.“⁵⁰

⁴⁷ VERNER, *Chrám světa*, s. 294-295.

⁴⁸ VERNER, *Chrám světa*, s. 294.

⁴⁹ VERNER, *Chrám světa*, s. 295.

⁵⁰ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 299.

Oba chrámy byly orientovány na východ, směrem k panovníkově hrobce a stály tedy na pomyslné síti spojující hrobku s hraničními stélami, jak ji popsal Mallison při svém výzkumu. Zde opět můžeme vidět, že město bylo pečlivě plánováno jako domov Atonova kultu. Atonovy chrámy byly, stejně jako Atonovy chrámy v Karnaku, vystavěny v podobě otevřených nádvoří, kde byl sluneční bůh neustále přítomen.⁵¹ Stavitelé se snažili o to, aby v chrámech bylo co nejméně stínů a tmavých míst, používaly se zde i dveřní překlady, které byly v polovině přerušené. Oproti tomu tradiční chrámy (viz obrázek 7) začínaly obrovským pylonem, pokračovaly otevřeným nádvořím, které lemovalo sloupopradí, následovala postupně se zmenšující nádvoří a následně místnosti, které byly stále tmavší, až nakonec, „ve vnitřním svatostánku byla uchovávána kultovní socha boha ve svatyni, která byla většinu času v naprosté tmě.“⁵² V Atonových chrámech naopak byly umístěny jen sochy znázorňující panovníka a jeho rodinu.

Achnaton přesídlil do Achetatonu v devátém roce své vlády. V této době dochází k druhé změně Achnatonovy královské a božské titulatury, ze které byla odstraněna jména zbývajících bohů Rea, Harachteje a Šua, jež byla nahrazena synonymy bez mytologického základu, například panovník místo označení boha. „Tímto krokem zcela jednoznačně prohlásil Atona za jediného, v přirozeném světě reálně přítomného boha.“⁵³

2.4 Atonův kult

Za jeden z důvodů, proč se Achnatonovi podařilo dosáhnout náboženské revoluce, se dá považovat rozkol v egyptském náboženství, jehož původ lze spatřovat ve vzniku čtvrté dimenze náboženství, tedy explicitní teologie.⁵⁴ Čtvrtá dimenze se vyznačuje potřebou osobní zbožnosti a potřebou uctívání něčeho obecného, všemu společného. V průběhu Nové říše se tato potřeba promítla do boha Amon-Rea, čímž byl tento bůh povýšen na státní božstvo.⁵⁵ Za takovýchto podmínek, kdy se začala projevovat „krize polyteistického pojetí světa“ a kdy se pojetí boha začalo „stále více vzdalovat tradici“,⁵⁶ se amarnská revoluce zdá jako logické vyústění těchto událostí.

⁵¹ Viz kapitola 3.2.1 Atonovy chrámy v Karnaku.

⁵² DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 299.

⁵³ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 271.

⁵⁴ Viz kapitola 2.1 Náboženský vývoj v průběhu 18. dynastie.

⁵⁵ Viz kapitola 2.1.1 Amon.

⁵⁶ ASSMANN, *Egypt*, s. 240.

Můžeme také předpokládat, že svou roli v nastolení jediného boha Atona a zavržení celého dosavadního pantheonu bohů měly i hospodářsko-politické důvody. V průběhu 18. dynastie narostl vliv Amonova kultu do takové šíře, že začal ohrožovat královu suverenitu. Od dob Thutmose III. tedy můžeme pozorovat pokusy o potlačení Amonovy moci ve světských záležitostech. Amonův kult a jeho kněží se těšili významnému společenskému postavení a také značnému bohatství, jelikož část válečných kořistí putovala do chrámu jako poděkování Amonovi. Je tedy více než logické, že Amon byl hlavním terčem nového Atonova kultu.

2.4.1 Potlačování ostatních božstev

Po přesunu královského dvora do Achetatonu začal král s potlačováním ostatních bohů egyptského pantheonu, zejména Amonova kultu. Amon byl totiž hlavním protivníkem nového boha Atona a mohl nové náboženství ohrozit. Dalším důvodem bylo značné bohatství Amonových chrámů, které Achnaton zkonfiskoval a použil na budování Atonova kultu a Achetatonu.

Zajímavostí je, že oproti svým předchůdcům, ale i nástupcům, neprovedl Achnaton svůj záměr „tradiční formou, tedy zdůrazněním v rámci pantheonu,“⁵⁷ ale naopak celý egyptský pantheon bohů nahradil jediným bohem Atonem. V době prvních let vlády tehdy ještě Amenhotepa IV. byl původní pantheon omezen na projevy denního slunce, „tedy na Rea, Harechteje nebo Šua.“⁵⁸ V devátém roce vlády, kdy se Achnaton přesídlil do Achetatonu, však původní pantheon mizí úplně.

V rámci potlačování kultů jiných bohů docházelo k zavírání jejich chrámů a ničení jejich vyobrazení. Pozornost však byla namířena hlavně proti bohům s kultickým, a tedy i politickým vlivem a bohům, kteří byli místně svázáni s určitými městy. Menší bohové, kteří se nevyznačovali takovými vlastnostmi, například „postavy spojené s pomocí při porodu a ochranou rodiček a dětí,“⁵⁹ zůstali zachováni na úrovni lidového náboženství. U těchto méně důležitých bohů se však můžeme jen dohadovat, zda šlo o toleranci ze strany panovníka, nebo o utajování náboženských praktik lidu.⁶⁰

⁵⁷ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 270.

⁵⁸ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 270.

⁵⁹ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 271.

⁶⁰ JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 271.

Ačkoli byl Achnaton původně považován za pacifistu, dnes již díky archeologickým nálezům víme, že bez podpory armády by svou reformu nebyl schopen uskutečnit. Kulty původních božstev neprobíhaly, chrámy byly hromadně uzavírány, přestaly se slavit náboženské svátky. Násilné nastolení Atonova kultu dosvědčují i změny na osobních předmětech lidu, kteří „plní strachu, že budou přistiženi, vydlabali nebo obrousili“⁶¹ Amonovo jméno i z těch nejmenších předmětů.

Lidu se také dotkly změny náboženských zvyklostí, které byly například od uctívání Amona diametrálně odlišné. V Amonově kultu bylo běžné pořádat procesí, při němž bůh vyjevoval svou vůli. Během tohoto svátku se z Théb stávalo poutní místo. V rámci povahy Atona však nebylo možné, aby se účastnil pozemských průvodů, Aton spočíval pouze ve svém nebeském oběhu, proto se bohem, který se účastnil procesí v Achetatonu, stal sám král. Procesí se konala na Královské cestě a král a jeho rodina jeli na voze z elektra. Dalším rozdílem oproti Amonovi bylo, že Aton nejednal prostřednictvím prorocství a znamení, se svým zástupcem na zemi tedy nijak nekomunikoval. Aton své záměry sice Achnatonovi vyjevil, avšak ve formě osvětlení, jinak zůstával němým bohem, nepodávajícím odpovědi.⁶² „Aton tak spočíval v odtrženosti od lidí a v ještě větší skrytosti než Amon.“⁶³

2.4.2 Postavení Achnatona a královské rodiny

Podstatným rozdílem oproti původnímu náboženství bylo postavení Achnatona. V Egyptě byl panovník vždy považován za inkarnaci boha Hora, což souvisí s mýtem o Usirovi, kdy poté, co byl zavražděn a „překonal smrt, vládl říši mrtvých.“⁶⁴ Vláda na zemi tak připadla jeho synu Horovi, jehož inkarnací byl egyptský panovník. V průběhu Nové říše poté „vedle božího synovství nabývala stále většího významu také myšlenka univerzálního panování boha nad světem.“⁶⁵ Za takové situace rostla moc tohoto božstva na úkor moci královské, kdy se kněží pokoušeli „vrátit královskou autoritu o tisíc let nazpět.“⁶⁶ Taková situace pak zcela logicky vedla ke snahám panovníků prosadit si zpět svou autoritu.⁶⁷

⁶¹ REEVES, *Achnaton*, s. 154.

⁶² ASSMANN, *Egypt*, s. 263-264.

⁶³ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 216.

⁶⁴ LOEBEN, *Hannoverský Amon*, s. 50.

⁶⁵ JANÁK, *Dějiny náboženství jako dějiny spásy*, s. 472.

⁶⁶ JANÁK, *Dějiny náboženství jako dějiny spásy*, s. 472.

⁶⁷ Viz kapitola 2.2 Politický vývoj v průběhu 18. dynastie a kapitola 3.2 Amenhotep IV.

V amarnské době je panovník synem a zároveň jediným zástupcem boha Atona na zemi. Pokud jde o osobní zbožnost, kterou bychom v rámci čtvrté dimenze náboženství na tomto místě čekali, přímý vztah člověka k bohu je zde vyhrazen pouze Achnatonovi a jeho rodině. Achnaton jediný znal skryté úmysly svého božského otce a Aton přebýval v srdci svého syna vždy, když v noci zapadal za obzor.⁶⁸ Jednotlivec si tedy do svého srdce nekládal víru v boha samotného, ale víru v Achnatona, jakožto jeho prostředníka, a v jeho rodinu.⁶⁹ Víra v nového boha tak probíhala prostřednictvím uctívání takzvané amarnské triády, kdy král s královnou vzývali boha Atona a lid vzýval tuto triádu.⁷⁰

Zde se Achnaton inspiroval původní heliopolskou triádou, která se skládala z bohů Atuma, Šua a Tefnut. Podle heliopolské mytologické kosmogonie stál na počátku všeho Atum, který je bohem preexistence. Ten poté samooplodněním zplodil Šua, boha vzduchu a Tefnutu, bohyni vlhkosti. Šu a Tefnut později zplodili Geb, zemi, a Nutu, nebe. Geb a Nut zplodili Eset, Usira, Sutecha a Nebthet. V rámci amarnského náboženství byl pak Aton identifikován s bohem stvořitelem Atumem, Achnaton se Šuem a Nefertiti s Tefnutou. Po narození šesti královských dcer, Meritaton, Meketaton, Anchesenpaaton, Nefernefruaton-tašerit, Nfernefrure a Setepenre, bylo amarnské devatero dokončeno.⁷¹

2.4.3 Atonovo zobrazení

V egyptském náboženství zastávalo důležitou roli i zobrazení a pojmenování bohů, jimiž byla sdělována charakteristika daného boha. Egyptané zobrazovali božstva jak v antropomorfní, tak v zoomorfní podobě a většinou v kombinaci těchto přístupů. Zoomorfní zobrazení boha odkazovalo na jeho charakteristické rysy, které byly zastoupeny ve „vzhledu, chování a významu příslušného zvířete.“⁷² V kombinaci s antropomorfním zobrazením se setkáváme se zvířecí hlavou na lidském těle. Právě hlava představuje podstatu a charakteristické rysy daného boha, tělo je nositelem informace o „činnostech a funkcích, neboť umožňovalo dané božstvo zachytit v určité aktivitě.“⁷³ Takovéto zobrazování bylo pokusem o co nejpřesnější popis božstev tak, aby byl srozumitelný a využitelný v kultické i mytologické oblasti.⁷⁴ Například Amon byl

⁶⁸ JANÁK, COPPENS, *The Near and the Distant King*, s. 137.

⁶⁹ ASSMANN, *Egypt*, s. 259.

⁷⁰ ASSMANN, *Egypt*, s. 260.

⁷¹ REEVES, *Achnaton*, s. 147.

⁷² JANÁK, *Staroegyptské náboženství I.*, s. 175.

⁷³ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 214.

⁷⁴ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 215.

ztvárněn jako muž s beraní hlavou, či v čistě antropomorfní podobě.⁷⁵ Takové zobrazení dávalo starým Egypťanům možnost si daného boha, byť skrytého, přiblížit a zařadit ho do určité mytologie.

V počátcích Achnatonovy vlády se můžeme setkat s antropomorfním vyobrazením boha Atona, shodným s Reem a Harachtejem, jako muže se sokolí hlavou, ozdobenou slunečním kotoučem (viz obrázky 8 a 9), avšak později už je Aton vyobrazován čistě ikonograficky.⁷⁶ Aton je zobrazován jako sluneční kotouč s ureem, z něhož vystupují paprsky, zakončené rukama, kterými nabízí symbol života *anch* králi a jeho rodině, od nichž přijímá obětiny a uděluje požehnání (viz obrázek 10). Takový způsob zobrazení však neposkytoval žádné bližší informace, díky kterým by se lidé dozvěděli více o jeho charakteristice, vlastnostech a funkcích „a především o jeho mytologickém pozadí.“⁷⁷ Byl to totiž jedině Achnaton, který znal pravou podstatu svého boha, a tak veškerá Atonova vyobrazení postrádají jakýkoli mytologický podtext a odkazují pouze na skutečný, vnímatelný svět. Tím se Aton stával pro lid nedosažitelným a nepopsatelným bohem, kterého si, oproti Amonovi, nemohli vložit do svého srdce a v jeho ikonografii neměli jak číst a boha si přiblížit.

2.4.4 Velký hymnus na Atona

Hlavním zdrojem, jenž nám přibližuje Atona jako božstvo, je *Velký hymnus na Atona*⁷⁸, nalezený v hrobce Aje v Tell el-Amarně, který sepsal sám Achnaton. Aton je zde označen za tvůrce světa a veškerého života v něm a za toho, který dal světu řád. „Krásně vycházíš v záři na nebeském obzoru, ty žijící Slunce, jež dáváš život! [...] Když jsi bylo samojediné, stvořilo jsi podle svého zemi s lidmi, stády dobytka a zvířít, se vším, co je na ní a běhá po nohou, se vším, co je ve vzduchu a létá na křídlech.“⁷⁹ Aton tedy dal život všem lidem a zvířatům, kdy „jeden každý má co jíst a má určenou dobu života.“⁸⁰ Stvořil Nil, aby udržel lidstvo při životě a stanovil přírodní podmínky, díky Atonovi lidé každé ráno vstávají k práci. „Zvěř skáče a vše, co odlétá a přilétá, žije, neboť ty pro ně

⁷⁵ Viz kapitola 2.1.1 Amon.

⁷⁶ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 291.

⁷⁷ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 215. Srov. HAWASS, *Království faraonů*, s. 232.

⁷⁸ K citacím *Velkého hymnu na Atona* v této kapitole je užíván překlad Břetislava Vachaly z knihy *Chrám světa* od Miroslava Verner.

⁷⁹ VERNER, *Chrám světa*, s. 310-312.

⁸⁰ VERNER, *Chrám světa*, s. 311.

vycházíš. [...] Ryby v řece před tebou vyskakují, neboť tvé paprsky pronikají i do moře.“⁸¹

Aton odlišil cizince jejich vlastnostmi, jazykem a barvou kůže. Avšak i cizinci mohou uctívat Atona, jelikož „všem zemím – Sýrii, Núbii i egyptské zemi – jsi přidělilo území a poskytlo obživu.“⁸² Díky absenci připoutání Atona k určitému místu, či národu se dá vyvodit i myšlenka, že Achnaton nepomýšlel na Atona ve smyslu boha státního, ale naopak ve smyslu boha světového.⁸³

Aton stvořil i nebe, aby na něm mohl vycházet a pozorovat své stvoření. „Země povstává díky tobě, neboť jsi ji stvořilo: když vycházíš, žije se. Oči hledí na tvou krásu, když zapadáš, veškeré práce ustávají, když mizíš na západě.“⁸⁴ Noc je ve *Velkém hymnu* přirovnávána ke smrti. „Když se odebereš k západnímu obzoru, země se ocitne ve tmě, v říši smrti. [...] Tma je jako hrob: země je tichá, neboť její stvořitel odpočívá na obzoru.“⁸⁵ V noci také na veškeré stvoření číhají nástrahy a nebezpečství. „Lidé spí v ložnicích, jedno oko nevidí druhé. A kdyby jim ukradli všechny věci pod hlavou, ani by o tom nevěděli. Všechny šelmy vycházejí ze svých doupat, všechna havěť bodá.“⁸⁶ Den je pak obdobím radosti a bezpečí, jelikož „jakmile ráno vyjdeš na obzoru, zazáříš, ty denní slunce. Zaháníš tmu a vysíláš paprsky a Obě země mohou slavit svátek.“⁸⁷

Ve *Velkém hymnu* je také popsána výlučná role Achnatona, který jako jediný Atonův syn zná jeho úmysly a jeho moc a také je příjemcem všeho stvoření. „Když znovu vyjdeš, vše rozkvetne pro krále; [...] Zřídilo jsi vše pro svého syna, jenž z tebe vzešel,“⁸⁸ pro Achnatona „a pro jeho milovanou Velkou manželku krále, Paní Obou zemí Nefernefruaton Nefertiti, jenž žije a je mladá na věky věků.“⁸⁹ Závěr *Velkého hymnu* svědčí o postavení krále v novém náboženství, jako i o postavení velké královské manželky Nefertiti, která je zde stavena na roveň králi.

⁸¹ VERNER, *Chrám světa*, s. 311.

⁸² VERNER, *Chrám světa*, s. 312.

⁸³ LEXA, *Náboženská literatura staroegyptská I.*, s. 51-52.

⁸⁴ VERNER, *Chrám světa*, s. 313.

⁸⁵ VERNER, *Chrám světa*, s. 310-311.

⁸⁶ VERNER, *Chrám světa*, s. 310.

⁸⁷ VERNER, *Chrám světa*, s. 311.

⁸⁸ VERNER, *Chrám světa*, s. 313.

⁸⁹ VERNER, *Chrám světa*, s. 313.

2.4.5 Posmrtný život

Podstatných změn doznalo i pojetí posmrtného života. Podle tradičních egyptských představ člověk po své smrti pozbyl své fyzické tělo a odebral se do podsvětí, kde na něj čekala spousta nástrah a zkoušek. Osud zemřelého byl tak „spjat s osudem zavražděného a vzkříšeného boha Usira.“⁹⁰ Hlavní zkouškou byl posmrtný soud před Usirem a tribunálem čtyřiceti dvou bohů, jehož podstatou bylo vážení srdce zemřelého, které zastupovalo jeho skutky, myšlení a svědomí. Protivahou byl světový řád maat, symbolizovaný pštrosím perem. V případě, že byl člověk u soudu shledán „spravedlivým, byly mu navráceny orgány a smysly nutné k životu,“⁹¹ a stal se živým a mocným blaženým, jelikož v představách starých Egyptanů byl posmrtný život podobný tomu pozemskému.⁹² Pokud člověk soudem neprošel, zemřel podruhé, a to definitivně. Jakýmiisi pomocníky na cestě podsvětím byly zemřelému tzv. zádušní texty, které obsahovaly popis průchodu podsvětím i návod, jak se dostat do zásvětí.

Za amarnské revoluce se však téměř s žádným z těchto fenoménů nesetkáváme. Díky existenci hrobek a jejich vnitřnímu uspořádání lze předpokládat, „že i za Achnatona Egyptané věřili v možnost dosažení posmrtné blaženosti,“⁹³ avšak v oblasti ospravedlnění došlo k podstatným změnám. Místo tradičního soudu před Usirem je zde ústřední osobností sám Achnaton, který milostivě shazuje dary a stává se tak tím, kdo „rozlišuje spravedlivé od zatracených,“⁹⁴ a to pouze na základě projevené loajality. Achnaton tak ve své osobě centralizoval veškerou moc, ať světskou, tak náboženskou a stal se tak garantem „pozemské i zásvětní spásy.“⁹⁵ V rámci nového náboženství to byl jedině Achnaton, který měl právo na posmrtný život, kdy splynul se svým bohem, Atonem. Ostatní zemřelí zůstali v podobě duší na tomto světě, kde žili životy podobné těm pozemským.⁹⁶

2.4.6 Achnatonova hrobka

V průběhu Nové říše byli panovníci typicky pohřbíváni do skalních hrobek na západním břehu Théb v Údolí králů. Zbudování hrobek na západním břehu bylo v souladu s tradičním zádušním náboženstvím, kdy se tak odkazovalo k zapadajícímu slunci a králi

⁹⁰ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 216.

⁹¹ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 217.

⁹² JANÁK, *Dějiny náboženství jako dějiny spásy*, s. 471.

⁹³ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 217.

⁹⁴ JANÁK, *Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran?*, s. 218.

⁹⁵ JANÁK, *Dějiny náboženství jako dějiny spásy*, s. 472.

⁹⁶ BÁRTA, *Staroegyptská cesta na onen svět: z pouště do Údolí králů*, s. 30.

mrtvých Usirovi.⁹⁷ Orientace hrobů byla dána geografickými možnostmi údolí, a tedy nikoli směřováním na určitou světovou stranu.⁹⁸ Architektura hrobek byla u panovníků 18. dynastie podobná, omezím se tedy na popis hrobky Amenhotepa III. (viz obrázek 11).

Hrobka Amenhotepa III. byla vyhloubena v západním vádí Údolí králů, poblíž skalního útvaru, připomínajícího sokola, tedy slunečního boha. Do hrobky se vcházelo přes schodiště a sestupné chodby, které vedly do šachty s komorou na dně, ze které se vcházelo do první pilířové síně. Zde se směr hrobky stácel o devadesát stupňů doleva a další soustava schodů a chodeb vedla do předsíně a za ní do pohřební komory se šesti pilíři a sarkofágem u zadní stěny. Pohřební komoru ze tří stran obklopují menší komory, které měly sloužit jako sklady, či jako pohřební komory pro rodinné příslušníky panovníka. V místnosti se šachtou a v předsíni byly stěny zdobeny scénami znázorňujícími „krále ve společnosti různých bohů.“⁹⁹ V samotné pohřební místnosti jsou stěny pokryty scénami z *Knihy Amduat*, která zachycuje dvanáct hodin noci, kdy bůh Re prochází podsvětím. *Knihy Amduat* zachycuje práci a promluvy slunečního boha a popisuje bytosti obývající podsvětí a jejich úlohy. Jedná se o „první náboženský traktát, který se důsledně pokouší začlenit osobnost krále do každodenní cesty slunce,“¹⁰⁰ kdy se začlení do posádky Reovy sluneční bárky.¹⁰¹ Pilíře opět pokrývají výjevy krále s různými bohy.

Oproti tomu Achnatonova hrobka zbudovaná v Achetatonu ležela ve východních skalách na východním břehu Nilu. Zde se nacházely i další hrobky připravené pro členy královské rodiny, jako i hrobky vysokých hodnostářů. Zbudování hrobky na východním břehu do vádí protínajícího východní masiv bylo v souladu s Achnatonovou vírou v jediného boha Atona, kdy se „spojil s vycházejícím sluncem, a tedy s věčným světlem.“¹⁰² V Achnatonově hrobce už se nesetkáváme s přístupovou chodbou, která se láme doleva, naopak se zde nachází dlouhá přímá chodba, která má centrální skluz lemovaný dvěma schodišti pro lepší dopravu sarkofágu. Po pravé straně přístupové chodby byla blíže ke vchodu vyhloubena komora, do které vede samostatná chodba, o jejímž účelu nevíme, pravděpodobně mělo jít o hrobku královny Nefertiti či jiného

⁹⁷ HAWASS, *Království faraonů*, s. 361.

⁹⁸ WEEKS, *Uvedení do Údolí králů*, s. 113.

⁹⁹ HAWASS, *Království faraonů*, s. 360.

¹⁰⁰ HORNUG, *Pohřební texty v hrobkách Údolí králů*, s. 125.

¹⁰¹ TIRADRITTI, *Staroegyptská víra v onen svět od Nové říše po Ptolemaiovskou dobu*, s. 35.

¹⁰² HAWASS, *Království faraonů*, s. 361.

člena královské rodiny. O něco níže byly ve stejné stěně vyhloubeny dvě boční komory, pravděpodobně po smrti princezny Meketaton a vedlejší královské manželky Kije. Ústřední chodba vedla přímo do pohřební komory se dvěma pilíři. Dle Mallisonova zjištění, které popisuje Achnatonovu hrobku jako ústřední bod architektonického rozložení Achetatonu¹⁰³, je pohřební komora místem, odkud září „paprsky boží energie“¹⁰⁴ směrem ven, což dosvědčuje i výjev, nacházející se v jedné z bočních místností. Co se týče výzdoby hrobky, nebyla nikdy dokončena. K dispozici máme pouze výjevy ze dvou komor, které jsou přístupné z hlavní chodby a z pohřební komory. V první z komor jsou na stěnách obrazy královské rodiny, v další jsou výjevy „znázorňující královskou rodinu oplakávající druhou dceru Meketaton.“¹⁰⁵

V rámci toho, že v ostatních amarnských hrobkách se neseťkáváme s žádnými mytologickými výjevy, je nanejvýš pravděpodobné, že chyběly i v hrobce samotného panovníka. V hrobkách amarnských hodnostářů se setkáváme s výjevy znázorňujícími královskou rodinu při různých činnostech, jako při přinášení obětí Atonovi, při odměňování svých hlavních hodnostářů z okna zjevování, či při výjevech z běžného života královské rodiny.¹⁰⁶ Na takových výjevech je „vlastník hrobky znázorněn v relativně malém měřítku a velký prostor je ponechán zobrazení královské rodiny,“¹⁰⁷ jíž zesnulý projevuje svou úctu. V hrobce Aje se navíc setkáváme s nejlépe dochovaným *Velkým chvalozpěvem na Atona*.

Samotný Achnaton však ve své hrobce spočinul jen nakrátko. Dlouho se o místě jeho posledního odpočinku vedly pouhé dohady. Až v letech 2008-2010 došlo k prozkoumání koster Amenhotepa III., Tutanchamona a tajemné mumie nalezené v hrobce KV 55 v Údolí králů. Analýzou DNA došli vědci k závěru, že tajemná kostra je synem Amenhotepa III., královnou Teje a zároveň otcem Tutanchamonovým, čímž bylo dokázáno, že tajemná mumie je právě Achnaton, jehož ostatky sem musel nechat přenést některý z jeho nástupců.¹⁰⁸

¹⁰³ Viz kapitola 3.4.1 Rozvržení města a 3.4.3 Atonovy chrámy v Achetatonu.

¹⁰⁴ REEVES, *Achnaton*, s. 128.

¹⁰⁵ HAWASS, *Království faraonů*, s. 361.

¹⁰⁶ REEVES, *Achnaton*, s. 128-133.

¹⁰⁷ REEVES, *Achnaton*, s. 132.

¹⁰⁸ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 304.

2.5 Umění

Amarnská revoluce s sebou kromě změn náboženských přinesla i razantní změny v umění. Rychlost této změny dokládá výzdoba thébské hrobky Ramose, v níž se střetávají scény v tradičním egyptském pojetí se scénami vyobrazenými v novém uměleckém stylu (viz obrázky 12 a 13). V novém pojetí uměleckého zobrazení už nenalzáme strnulost předchozích vyobrazení, důraz je naopak kladen na reálnost zobrazení. Nový umělecký směr můžeme pozorovat už v Achnatonových chrámech v Karnaku, plně se však rozvinul až po přestěhování do Achetatonu. Na pískovcovém kolosu z Karnaku můžeme pozorovat panovníkův protáhlý obličej s plnými, vystupujícími rty, úzká ramena a mírně vystupující břich (viz obrázek 14).¹⁰⁹ Takové zpodobnění panovníka je diametrálně odlišné, od idealizovaných, až atletických vyobrazení jeho předchůdců, kdy se král vyznačoval vzpřímenou postavou se širokými rameny a silným a zdravým trupem (viz obrázek 15).

V amarnském umění se s takovýmto uměleckým ztvárněním krále nesetkáváme. Naopak král je vyobrazován jako muž s protáhlou hlavou, mandlovým tvarem očí, plnými, až odulými rty, s hubeným krkem, který sedí na hrudníku vykazujícím téměř ženské rysy. Po hubeném pase následuje povislý břich a masitá stehna, která opět vykazují spíše ženské tvary (viz obrázek 16). Je otázkou, zda toto vyobrazení odpovídalo skutečnému vzezření panovníka, či šlo o symbolické vyjádření „pozemského prostředníka boha a symbolizující jak mužské, tak i ženské vlastnosti stvoření.“¹¹⁰ Podobně jako Achnaton byly ztvárňovány i královské dcery a královna sama. U dětí byl kladen důraz na protáhlost lebky, u královny se s tímto jevem setkáváme také, ale ne v takové míře. Nefertiti byla zobrazována buďto s čepcovitou pokrývkou hlavy, nebo s vysokou, na konci zploštělou korunou. S takovýmto ztvárněním královny se setkáváme i u světoznámé busty, nalezené v Tell el-Amarně v dílně sochaře Thutmose (viz obrázek 17).

Další novinkou, kterou s sebou amarnské umění přineslo, byly scény, v nichž byla královská rodina zobrazována. Královskou rodinu tak umělci zachytili při všech možných soukromých aktivitách, jako při hostinách, projížďkách po Královské cestě. Nalezneme i výjevy, kdy král projevuje intimnosti své manželce, ale i láskyplně objímá své

¹⁰⁹ *Starověký Egypt*, s. 298.

¹¹⁰ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 237.

dcery (viz obrázky 18 a 19). Samozřejmě se setkáváme s náboženskými výjevy, ve kterých je však královna vždy zobrazována v menším měřítku než panovník, ačkoli v rámci jejich náboženských rolí si byli téměř rovni (viz obrázek 20). Na všech vyobrazeních poté nad panovníkem a jeho rodinou bdí bůh Aton, který svými paprsky, zakončenými rukama, přináší požehnání a život v podobě znaku *anch*. To, že byl Achnaton skoro vždy zobrazován po boku své manželky Nefertiti odkazuje na neobyčejný vliv, který tato královna měla, o čemž svědčí i poslední verš *Velkého hymnu na Atona*¹¹¹ a její postavení v rámci amarnské triády.¹¹²

Nový fenomén, s nímž se v rámci amarnského umění setkáváme, je i dojem prostoru. Důkazem může být realisticky zpracovaná ruka panovníka držící olivovou ratolest, na jejímž pozadí byly zvýrazněny Atonovy paprsky (viz obrázek 21). U vyobrazení královské rodiny se také poprvé setkáváme s prostorovým zobrazením, kdy je vidět rozdíl mezi končetinami v popředí a v pozadí (viz obrázky 10, 18 a 20). Oproti plochému vzezření původních egyptských výjevů (viz obrázek 22), tak získávají nástěnné malby nový rozměr.¹¹³

2.6 Konec Achnatonovy vlády

O konci Achnatonovy vlády nemáme prakticky žádné informace. Achnaton zemřel pravděpodobně „po vinobraní v 17. roce své vlády.“¹¹⁴ Nyní se tedy na chvíli přesuneme na pole spekulací a nevyjasněných egyptologických problémů, podložených nedávnými egyptologickými publikacemi.

2.6.1 Smenchkare a Nefernefruaton

Ke konci své vlády ustanovil Achnaton jako svého spoluvládce jistého Smenchkarea. Pravděpodobně se jednalo o králova syna s některou z vedlejších manželek, který byl zároveň i Achnatonovým zetěm, jelikož pojal za manželku jeho nejstarší dceru Meritaton.¹¹⁵ Spoluvláda však netrvala příliš dlouho, jelikož Smenchkare zemřel přibližně po roce či dvou. V případě Smenchkarea se setkáváme s různými

¹¹¹ Viz kapitola 3.5.4 Velký hymnus na Atona.

¹¹² Viz kapitola 3.5.2 Postavení Achnatona a královské rodiny.

¹¹³ *Starověký Egypt*, s. 300.

¹¹⁴ REEVES, *Achnaton*, s. 174.

¹¹⁵ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 29.

teoriemi, kdy některé se přiklánějí ke koregenci s Achnanotem, a některé označují Smenchkarea za Achnatonova nástupce a připisují mu samostatnou vládu.¹¹⁶

Po smrti Smenchkarea se po Achnatonově boku objevuje další spoluvladař, a to Nefernefruaton. Dle posledních výzkumů se jedná o samotnou královnu Nefertiti, která následně po smrti svého manžela vládla samostatně přibližně tři roky.¹¹⁷ Achnatonovi se dostalo královského pohřbu a alespoň na krátký čas spočinul ve své hrobce ve východních skalách Achetatonu.¹¹⁸ Ohledně samostatné vlády královny Nefertiti opět existují v egyptologické obci rozdílné teorie. Jedni zastávají názor, že královnina samostatná vláda trvala přibližně tři roky, druzí se naopak přiklánějí ke koregenci s Tutanchatonem, která plynule navazuje na vládu Achnatonovu.¹¹⁹

Existují i teorie, které říkají, že jak Smenchkare, tak Nefernefruaton byla jedna a táž osoba, a to velká královská manželka Nefertiti. Svou roli v těchto teoriích hrála shoda jednoho z královských jmen, Nefernefruaton, pod kterým vystupovali oba panovníci. Touto problematikou se zabývala řada vědců, kdy výzkumy prokázaly, že v případě krále Smenchkarea se jednalo o muže, naopak v případě panovníka jménem Nefernefruaton se jednalo o ženu.¹²⁰

¹¹⁶ Srov. DODSON, *Amarna Sunset*, s. 30.

¹¹⁷ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 30.

¹¹⁸ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 47.

¹¹⁹ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 30. Srov. DODSON, *Amarna Sunset*, s. 47.

¹²⁰ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 35-37.

3 Doba poamarnská

Již za samostatné vlády královny Nefertiti se setkáváme v náboženské i společenské oblasti s postupným návratem ke starým pořádkům. „Znovu se otevřely chrámy staroegyptských bohů a kněžstvo, především thébského Amona, začínalo hrát opět rozhodující roli ve vnitropolitických záležitostech země a královského domu.“¹²¹ V tuto chvíli se již začínáme přesouvat na pevnou půdu egyptologických výzkumů, kde již rozdíly v teoriích nejsou tak markantní jako v případě Smenchkarea a Nefertiti.

3.1 Tutanchamon

Po smrti královny Nefertiti se chopil trůnu Achnatonův syn Tutanchaton. „Ještě na počátku jeho vlády byla všudypřítomná podvojnost náboženství,“¹²² s Atonem na jedné straně a kultu ostatních božstev na straně druhé. Tutanchatonovou manželkou se stala jeho sestra Anchesenpaaton. O Tutanchatonově původu se vedly dlouhou dobu spekulace, nyní však díky moderním technologiím a testům DNA víme, že se jednalo o Achnatonova syna.¹²³ Na druhou stranu panují nejasnosti ohledně Tutanchatonovy matky. S největší pravděpodobností se nejednalo o velkou královskou manželku Nefertiti, jelikož ta byla vždy zobrazována jen v přítomnosti dcer.¹²⁴

Zpočátku své vlády sídlil Tutanchaton stále ještě v Achetatonu, avšak „snad ještě v prvním roce své vlády nebo krátce poté, opustil město, které založil jeho otec“¹²⁵ a přesídlil do Memfidy, tradičního správního města Egypta. O postupném doznívání amarnských vlivů v počátcích Tutanchatonovi vlády svědčí i nález zlatého křesla v jeho hrobce, kde je panovník spolu se svou manželkou vyobrazen v amarnském stylu, kde sedí v záplavě Atonových paprsků (viz obrázek 23). V Memfidě si panovník změnil jméno na Tutanchamon, čímž se odpoutal od náboženství svého otce, a naopak tak potvrdil svůj příklon k původním božstvům, hlavně thébskému Amonovi. Z Tutanchamonovy manželky Anchesenpaaton se tak stala Anchesenamon.

Přibližně ve čtvrtém roce¹²⁶ své vlády nechal Tutanchamon v obnoveném náboženském centru země, v Thébách, v Karnackém komplexu, vztyčit Restaurační

¹²¹ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 30.

¹²² BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 30.

¹²³ Viz kapitola 3.5.6 Achnatonova hrobka.

¹²⁴ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 15.

¹²⁵ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 305.

¹²⁶ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 63.

stélu (viz obrázek 24), „která představuje mimořádně negativní popis stavu, v němž zanechaly stát Achnatonovy reformy.“¹²⁷ Tutanchamon zde popisuje chrámy rozpadlé v ruiny, zarostlé plevelem, bohy, kteří se k Egyptu obrátili zády a zůstávali němí ke všem prosbám a modlitbám, a nefunkční armádu, která neuspěla při tažení do Sýrie, které mělo rozšířit hranice Egypta. V další části však již panovník popisuje rozkvět následující po jeho nástupu na trůn, kdy obnovil chrámy starých bohů, zajistil jejich chod pomocí nového kněžstva a otroků a „násobně navýšil dary pro chrámy ve zlatě a stříbře.“¹²⁸ Na Restaurační stéle je Tutanchamon označen jako syn a ochránce svého otce Amon-Rea, což svědčí o jeho úplném a definitivním odklonu od amarnského náboženství.¹²⁹

3.2 Aje

Tutanchamon zemřel nečekaně přibližně v desátém roce své vlády. Jeho nástupcem se stal Aje, se kterým se setkáváme už za vlády Achnatona a o jehož vlivu svědčí i jeho hrobka v Achetatonu. Tehdy byl označován jako božský otec, díky čemuž se všeobecně předpokládá, že Aje byl otcem královny Nefertiti a bratrem Teje, manželky Amenhotepa III.¹³⁰

Aje, který byl považován za šedou eminenci královského dvora, byl „rodinným přítelem královské rodiny a bezpodmínečným podporovatelem jejich zájmů.“¹³¹ Nemělo by být tedy překvapením, že za Tutanchamonovy vlády vystupoval jako jeho regent a rádce. Ačkoli Tutanchamon označil za svého nástupce generála Haremheba, stal se po jeho smrti novým králem právě Aje. Můžeme předpokládat, že Haremheb byl tou dobou na válečném tažení a Aje tak pouze využil situace.¹³² Je však možné, že Aje bral svou vládu „jako jakýsi poslední závazek ke královské rodině a svému předčasně zesnulému svěřenci Tutanchamonovi.“¹³³

3.3 Haremheb

Ajeho vláda trvala přibližně čtyři roky a po jeho smrti na trůn usedl Tutanchamonem vyvolený Haremheb. S Haremhebem se setkáváme až za vlády

¹²⁷ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 307.

¹²⁸ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 33.

¹²⁹ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 64.

¹³⁰ VERNER, *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 100.

¹³¹ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 47.

¹³² BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 41.

¹³³ BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 49.

Tutanchamona, je zde však možnost, kterou uznává část egyptologické obce, že Haremheb působil už za vlády Achnatona pod jménem Paatonemheb.¹³⁴ Haremheb byl generálem královského vojska, jehož nástup na trůn usnadnil sňatek s Mutnedžemet, která byla pravděpodobně Ajovou dcerou a Nefertitinou sestrou.¹³⁵

Pokud se za vlády Tutanchamona a Ajeho ještě můžeme setkat s malým, uhasínajícím plamínkem víry v Atona, za vlády Haremheba je tento poslední zbytek Achnatonovy hereze zašlapán do země. Haremheb nechal systematicky stesávat veškeré připomínky na své předchůdce, kterým nejenže neunikl Achnaton, ale ani Smenchkare, Nefernefruaton, Tutanchamon a Aje. Za vlády Haremheba začalo i ničení Achetatonu, který byl v počátcích jeho vlády ještě obydlen.¹³⁶ Díky materiálu použitému při stavbě města¹³⁷ bylo město poměrně rychle pohřbeno. Stejný osud potkal i Achnatonovy chrámy v Karnaku, postavené z talatátů, které posloužily jako základy do Haremhebových stavebních projektů.

Jelikož Haremheb postrádal žijícího potomka, za svého nástupce ustanovil jistého Paramesse, pozdějšího panovníka Ramesse I. Achnaton a jeho nástupci byli odstraněni ze seznamu králů a léta jejich vlád byla přičtena k Haremhebovým.¹³⁸ Je tedy nanejvýš ironické, že i navzdory tomuto systematickému vyhlazování veškerých památek po jejich existenci, jsou to v dnešní době právě panovníci amarnského období, o nichž toho víme nejvíce.¹³⁹

3.4 Úpadek Atonova kultu

Jak můžeme vidět, Achnatonovo náboženství jej nepřežilo o více než pár let, což ukazuje na těsnou spjatost Atonova kultu právě s osobou Achnatona. Atonismus nikdy zcela nepronikl mezi obyčejný lid, „sluneční božstvo Aton, bylo příliš vzdálené jejich světu, jejich chápání.“¹⁴⁰ Aton byl pro obyčejného člověka nedosažitelný, a tím, ke komu bylo možné vztáhnout individuální zbožnost, byl Achnaton. Achnaton tak „svým královským kultem usurpoval osobní zbožnost svých poddaných,“¹⁴¹ což mělo za

¹³⁴ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 109.

¹³⁵ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 114.

¹³⁶ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 309.

¹³⁷ Viz kapitola 3.4.2 Městské části.

¹³⁸ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 311.

¹³⁹ DODSON, *Amarna Sunset*, s. 138.

¹⁴⁰ BONĚK, *Mirolav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 187.

¹⁴¹ ASSMANN, *Egypt*, s. 274.

následek i ztrátu královské hodnověrnosti. Ironií je, že právě tato náboženská situace vedla u lidu k rozvoji čtvrté dimenze náboženského života. První tři dimenze, tedy dimenze mytická, kosmická a kultická, byly za amarnské doby vytlačeny a lidé tak uchovávali svá božstva pouze ve svých srdcích.¹⁴²

Dalším důvodem rychlého zániku náboženství jediného boha byla i výše zmíněná skutečnost, že bylo vázáno na osobnost Achnatona. Jelikož král neměl stejně zapáleného pokračovatele, nestihla jeho teze jediného boha dostatečně zapustit kořeny v egyptské společnosti. Uctívání Atona se tak s velkou pravděpodobností omezovalo jen na královskou rodinu a její okolí a týkalo se tedy poměrně úzké skupiny lidí.¹⁴³ Svou roli v úpadku amarnské revoluce měly jistě i důvody hospodářské. Uzavřením chrámů zapuzených božstev přišlo mnoho lidí o práci a odliv prostředků na stavbu Achetatonu představoval další hospodářskou zátěž.¹⁴⁴

Haremhebovou smrtí se uzavřela i 18. dynastie. Haremhebem zvolený nástupce Ramesse I. se tak stal zakladatelem nové, 19. dynastie, která se vyznačovala svým vojenským původem. Vláda Ramesse I. trvala jen něco málo přes rok a po jeho smrti nastoupil na trůn Sethi I., který nechal obnovit nápisy panovníků předamarnské doby „a znovu vytesat jméno a podobu boha Amona, odstraněné na Achnatonův příkaz.“¹⁴⁵ Začátek 19. dynastie se nesl v duchu obnovy starých chrámů a starých pořádků. Amonův kult byl obnoven, avšak „již nebyl upřednostňován a dělil se o moc s Reem a Ptahem.“¹⁴⁶

V rámci 19. dynastie můžeme pozorovat vlivy amarnského období, a to jak v oblasti umělecké, tak v oblasti zádušních představ, kdy malby již neobsahovaly scény každodenního života, jako scény zabývající se zaměstnáním zemřelého, ale naopak se soustředily na zásvětní hrozby, jimž musel zemřelý čelit.¹⁴⁷ Setkáváme se se scénami uctívajícími Rea a Usira, zmizely výjevy, kdy zemřelý přinášel oběti králi, z hrobek se stávaly jakési soukromé chrámy, kde zemřelí uctívali své bohy bez zásahů panovníka. Takové změny pohřební kultury předznamenávaly vývoj v dalších staletích, kdy daly vzniknout tzv. thébské teokracii, kdy „za krále Egypta bude považován samotný Amon,

¹⁴² ASSMANN, *Egypt*, s. 272-275.

¹⁴³ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 237.

¹⁴⁴ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 237-238.

¹⁴⁵ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 310.

¹⁴⁶ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 245.

¹⁴⁷ DAVIDOVÁ, *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 245-246.

který bude svým podřízeným vládnout prostřednictvím přímých intervencí ve formě orákulí.“¹⁴⁸

Uzavření Achnatnova osudu nejlépe vystihuje píseň, oslavující Amonovo vítězství nad náboženskou herezí a návrat ke starým pořádkům. „Ty najdeš toho, kdo se ti protiví. Běda tvému pronásledovateli. Tvoje město trvá, kdežto tvůj pronásledovatel padl. Běda tomu, kdo se ti protiví ve kterékoli zemi!... Slunce toho, jenž nechtěl tebe znáti, zapadlo, Amone, kdežto tomu, jenž zná tebe, vychází v záři. Síně tvého pronásledovatele jsou v temnotách, i když celá země jest ve slunečním jasu.“¹⁴⁹

¹⁴⁸ DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 305.

¹⁴⁹ LEXA, *Náboženská literatura staroegyptská I.*, s. 54.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo objasnit důvody, které vedly Amenhotepa IV. k náboženské revoluci, jejímž výsledkem bylo svržení celého egyptského pantheonu a zavedení jediného boha Atona. K tomu bylo třeba interpretovat hlavní události od počátku 18. dynastie po první roky vlády Amenhotepa IV. V první části práce byl tedy přiblížen náboženský a politický vývoj 18. dynastie po vládu Amenhotepa III., otce Amenhotepa IV. Na tomto vývoji byla sledována nábožensko-politická linie, táhnoucí se celou 18. dynastií, jež nám ukázala vývoj v uctívání boha Amona, a také růst jeho moci ve světské oblasti, který se promítl i do politického života. V takovém prostředí se panovníci přirozeně snažili Amonovu moc potlačit, k čemuž jim již od vlády Thutmose IV. pomáhal i postupný růst kultu boha Atona.

Dalším cílem bakalářské práce bylo seznámení se s amarnskou dobou a jejími specifiky. Prvními lety vlády Amenhotepa IV. a samotnou amarnskou revolucí se zabývala druhá část práce. Zde už panovník dával neskrytě najevo svoje sympatie k bohu Atonovi, jemuž nechal vystavět chrámy v Karnaku, v samém srdci Amonova kultu. Tím byla Amonova kultu zasazena první pomyslná rána, kdy byla omezena jeho moc jak v oblasti náboženské, tak světské. Avšak ani tyto razantní kroky nepřinesly kýžené výsledky v procesu nastolování Atonova kultu. Bylo třeba se úplně oprostít od Amonova vlivu, k čemuž měla sloužit jak změna jména z Amenhotep na Achnaton, tak výstavba nového sídelního města Achetatonu.

Panovník se po přemístění královského dvora do Achetatonu pustil do systematického potlačování ostatních bohů egyptského pantheonu, a to zejména Amona. Dochází k zavírání chrámů, ničení vyobrazení ostatních bohů a odlivu finančních prostředků na výstavbu a zušlechťování Achetatonu. O tom, zda Achnatona k tomuto kroku vedlo jeho náboženské zapálení, či vypočítavost se můžeme jen dohadovat. Jistotou zůstává, že se Achnatonovi tímto krokem podařilo soustředit do svých rukou veškerou světskou i náboženskou moc v zemi. V rámci atonismu byl Achnaton tím jediným, kdo znal svého boha a jeho úmysly. Panovníkova privilegovaná úloha v zádušních rituálech a malbách pak ukazuje, že Achnaton do svých rukou spojil jak náboženské uctívání jeho osoby, tak garanci posmrtné spásy a utvořil si jakýsi monopol v náboženském životě Egyptanů.

Mezi specifika amarnské doby patří nejen změna v náboženství, ale také změny v architektuře a v umění. Na komparaci architektury Atonových chrámů byla ukázána otevřenost nových chrámů slunečním paprskům, která byla v přímém kontrastu k tmavým a uzavřeným chrámům Amonovým. Achnatonova hrobka je poté důkazem změny pohřebních zvyklostí za amarnské doby, kdy se změnila jak samotná architektura hrobek, tak jejich výzdoba a s tím spojené vymizení pohřební mytologie. V umění došlo ke změnám, vyznačujícím se realistickým až groteskním znázorněním panovníka a jeho rodiny, ale také realistickým znázorňováním přírodních prvků.

Cílem bakalářské práce bylo též objasnění důvodů, jež vedly k rychlému úpadku Atonova kultu, za které můžeme považovat jak jeho těsnou spjatost s osobou Achnatona, tak i fakt, že díky své složitosti a neuchopitelnosti bylo uctívání Atona pravděpodobně omezeno jen na královskou rodinu a její okolí. Atonismus tedy nikdy nezapustil kořeny mezi obyčejný lid, čemuž jistě napomohlo i zobrazování samotného boha Atona, které prakticky znemožnilo jakkoli nového boha poznat z jeho vyobrazení. Achnaton se tak stal jediným garantem nového náboženství, jelikož on jediný znal podstatu a úmysly Atonovy, což opět ukazuje k monopolizaci náboženství v rukou panovníka. Svou úlohu v rychlém zániku měly jistě i okolnosti hospodářské, jelikož zavřením chrámů zapuzených božstev přišlo mnoho lidí o práci. Tyto důvody byly představeny v třetí části práce, která se kromě úpadku Atonova kultu věnuje i Achnatonovým nástupcům, během jejichž vlády můžeme sledovat postupný návrat k Amonovu kultu a nárůst jeho moci.

Námi sledovanou nábožensko-politickou linii Amonova kultu si tedy můžeme představit jako křivku, jejíž růst počíná s nástupem 18. dynastie, amplitudy dosáhne za vlády Hatšepsut a s dalšími panovníky zažíváme její pád, který zastaví až vláda Amenhotepa IV., a to jejím přerušením. V průběhu amarnské revoluce byl Amonův kult potlačen a vzestupu se dočkal až po Achnatonově smrti. S postupným nárůstem Amonovy moci se setkáváme již za vlády Nefertiti, úplného rozpuku však dosáhla za vlády Tutanchamona, který Achnatonovo náboženství zavrhl úplně. Amarnská revoluce je tak krátkým přerušením, které na své vlastní křivce zaznamenalo prudký nárůst, avšak i prudký konec.

Nesmíme však předpokládat, že amarnská revoluce nenechala v egyptské kultuře žádnou odezvu. Vliv amarnského období můžeme sledovat jak v oblasti umělecké, tak v zádušních představách, kdy se z hrobek staly jakési soukromé chrámy, kde zemřelí

uctívali své bohy. Amarnská revoluce se tak stala krátkou kapitolou v dlouhých dějinách Egypta a je až ironické, že právě o panovnících amarnského období toho dnes víme nejvíce, a to i přes veškerou snahu jejich nástupců vyhladit jejich jména z dějin.

Seznam použité literatury

ASSMANN, Jan. *Egypt ve světle teorie kultury*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-08-8.

ASSMANN, Jan. *Egypt. Theologie a zbožnost rané civilizace*. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-052-1.

BÁRTA, Miroslav. Staroegyptská cesta na onen svět: z pouště do Údolí králů. In: TIRADRITTI, Francesco and ONDERKA, Pavel (eds.). *Posmrtný život ve starém Egyptě*. Praha: Národní muzeum, 2019, s. 13-32. ISBN 978-88-908311-5-7.

BÁRTA, Miroslav. *Tutanchamon. Století záhad a objevů*. Brno: JOTA, 2022. ISBN 978-80-7689-052-7.

BONĚK, Jan. *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*. Praha: Eminent, 2011. ISBN 978-80-7281-424-4.

BRYANOVÁ, Betsy M. 18. dynastie před amarnskou dobou. In: SHAW, Ian (ed.). *Dějiny starověkého Egypta*. Praha: BB/art, 2004, s. 234-287. ISBN 80-7341-397-3.

DAVIDOVÁ, Rosalie. *Náboženství a magie starověkého Egypta*. Praha: BB/art, 2006. ISBN 80-7341-698-0.

DIJK, Jakobus van. Amarnské období a konec Nové říše. In: SHAW, Ian (ed.). *Dějiny starověkého Egypta*. Praha: BB/art, 2004, s. 288-329. ISBN 80-7341-397-3.

DODSON, Aidan. *Amarna Sunset. Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb, and the Egyptian Counter-Reformation*. Cairo: The American University in Cairo Press, 2018. ISBN 978-977-416-589-8.

DOSPĚL, Marek. Dva misionáři a stéla krále Achnatona aneb příběh z říše archeologie textu. *Pražské egyptologické studie*. 2009, VI, s. 27-32. ISSN 1214-3189.

ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha: OIKOYMENH, 2019. ISBN 978-80-7298-263-2.

HAWASS, Zahi. *Království faraonů*. Praha: Euromedia Group, 2022. ISBN 978-80-242-8242-8.

HORNUNG, Erik. Pohřební texty v hrobkách Údolí králů. In: WEEKS, Kent R. (ed.). *Údolí králů. Hrobky a zádušní chrámy západních Théb.* Čestlice: Rebo Productions, 2011, s. 124-135. ISBN 978-80-255-0461-1.

JANÁK, Jiří. Achnaton – filozof na trůně, nebo tyran? In: BÁRTA, Miroslav (ed.). *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur.* Praha: Academia, 2011, s. 211-220. ISBN 978-80-200-2036-9.

JANÁK, Jiří. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta.* Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-235-X.

JANÁK, Jiří. Dějiny náboženství jako dějiny spásy. Ospravedlnění, vykoupení, osvětlení. In: BÁRTA, Miroslav (ed.). *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců.* Praha: Academia, 2013, s. 473-508. ISBN 978-80-200-2301-8.

JANÁK, Jiří. *Staroegyptské náboženství I. Bohové na zemi a v nebesích.* Praha: OIKOYMENH: 2009. ISBN 978-80-7298-314-8.

JANÁK, Jiří a COPPENS, Filip. The Near and the Distant King. Two Oppositions in the Concept of Divine Authority of the Egyptian King. In: BÁCS, Tamás A. and BEINLICH Horst (eds.). *8. Symposium Zur Ägyptischen Königsideologie/8th Symposium on Egyptian Royal Ideology: Constructing Authority. Prestige, Reputation and the Perception of Power in Egyptian Kingship. Budapest, May 12-14, 2016.* Harrassowitz Verlag, 2017, s. 131-144. ISBN 978-3-447-10927-7.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Starověký Egypt.* Praha: Ottovo nakladatelství, 2006. ISBN 978-80-7360-745-6.

LEXA, František. *Náboženská literatura staroegyptská I.* Praha: Herrmann & synové, 1997.

LOEBEN, Christian E. Hannoverský Amon. In: TIRADRITTI, Francesco and ONDERKA, Pavel (eds.). *Posmrtný život ve starém Egyptě.* Praha: Národní muzeum, 2019, s. 48-56. ISBN 978-88-908311-5-7.

REEVES, Nicholas. *Achnaton. Falešný egyptský prorok.* Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-630-4.

TIRADRITTI, Francesco. Staroegyptská víra v onen svět od Nové říše po Ptolemaiovskou dobu. In: TIRADRITTI, Francesco and ONDERKA, Pavel (eds.). *Posmrtný život ve starém Egyptě*. Praha: Národní muzeum, 2019, s. 33-47. ISBN 978-88-908311-5-7.

VERNER, Miroslav. *Encyklopedie starověkého Egypta*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-306-0.

VERNER, Miroslav. *Chrám světa. Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1861-8.

WEEKS, Kent R. Uvedení do Údolí králů. In: WEEKS, Kent R. (ed.). *Údolí králů. Hrobky a zádušní chrámy západních Théb*. Čestlice: Rebo Productions, 2011, s. 112-123. ISBN 978-80-255-0461-1.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a králové starého Egypta*. Praha: Mladá fronta, 1979.

Resumé

The object of this bachelor's thesis is Akhenaten's religious reform in ancient Egypt, which implemented belief in one God Aton in polytheistic Egypt. The aim of this bachelor's thesis is to introduce the Amarna revolution times, the reasons which preceded the revolution, and the reasons which led to the quick fall of atonism. In the bachelor's thesis the religion-politics line of Amun's cult is followed, as Amun was the most restrained and haunted God during the Amarna period.

The first part of this thesis analyses the religion and politics of the 18th dynasty, and describes the specific details of the religious life of old Egyptians for better understanding. Another important element is the increasing power of God Amun. Since the time of Thutmose IV, we can see the increase of God Aton, which culminated in the times of Amenhotep IV.

After the death of Amenhotep III, the throne was acceded to his son, Amenhotep IV. The second part of this bachelor's thesis analyses the reign of this king. The God Aton is introduced, as well as Amenhotep's efforts of suppressing God Amun in Karnak. In the fifth year of his reign, Amenhotep IV changed his name to Akhenaten as evidence of his new religion. In the sixth year of his reign, Akhenaten started to build a new city of residence, Akhetaten, and in the ninth year of his reign, he moved the entire Royal Court to this city, which is all described in the second part of this thesis.

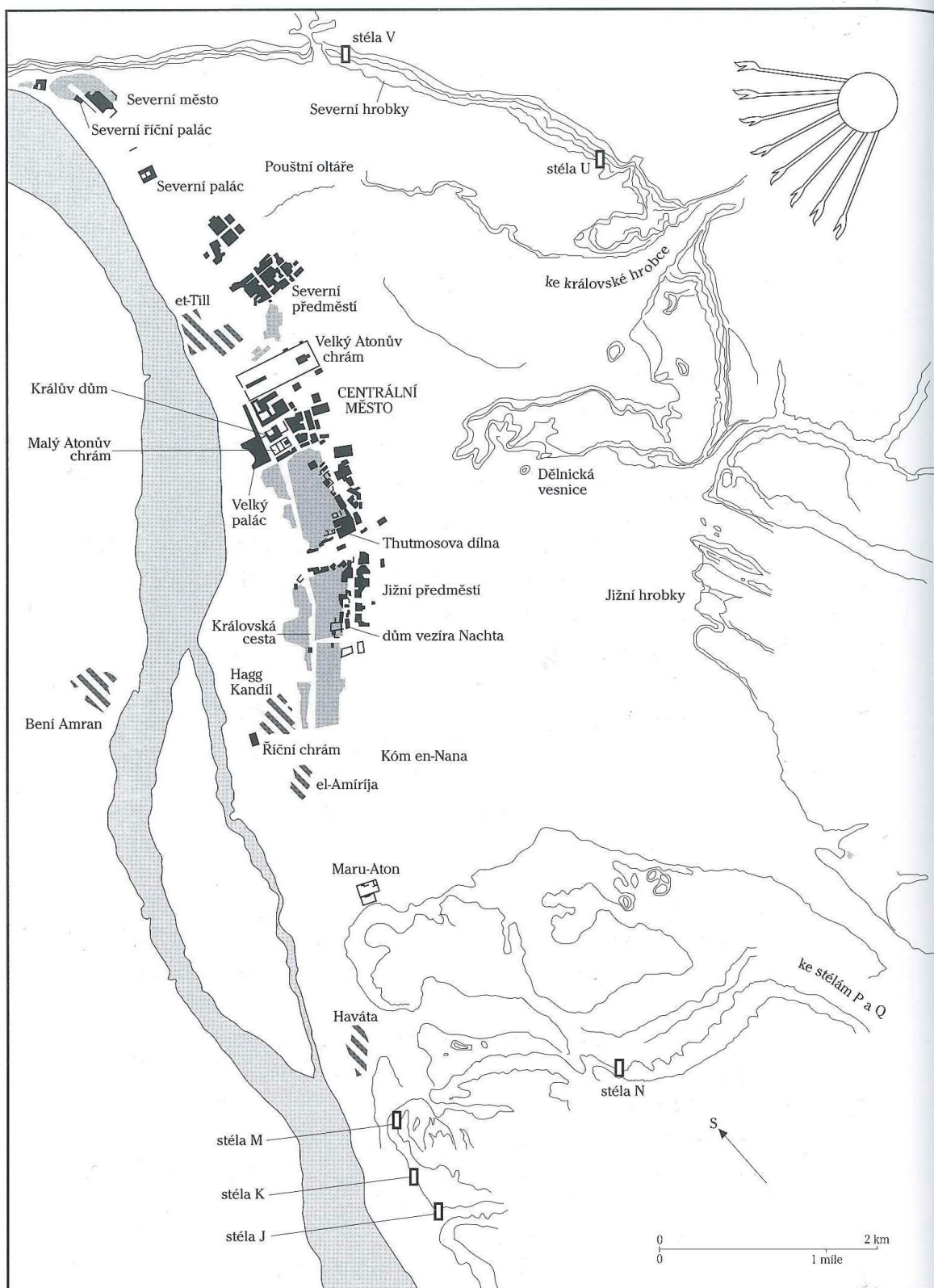
During the Amarna period, Akhenaten concentrated all religious power in his hands. He was the only one who knew Aten's intentions and guaranteed the afterlife. The King's wife, Nefertiti, and the whole royal family played an important role in the new religion. The Amarna revolution brought changes in architecture and art. Both of these spheres were compared with the original architecture and art in ancient Egypt in this thesis.

We know very little about the end of the Akhenaten's reign and his death. The power of God Amun started increasing after Akhentaten, and atonism faded into oblivion. This was mainly evident during the reign of King Tutankhamun. In the third part of this bachelor's thesis, the reigns of Akhenaten's successors Tutankhamun, Ay and Horemheb and the fall of atonism are introduced. It is obvious that the belief in Aten did not survive

Akhenaten by more than few years, which indicates its close connection with the person of the king.

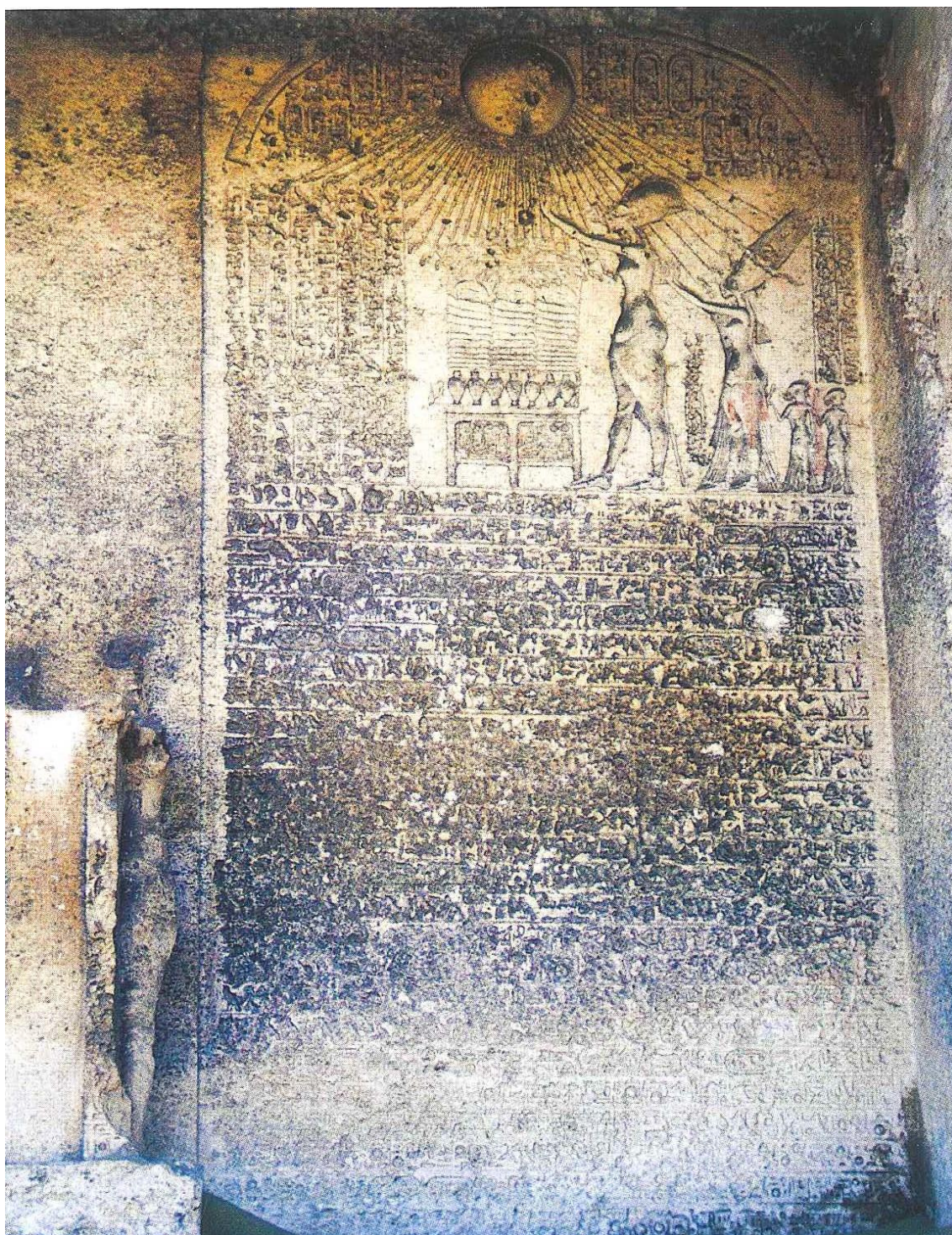
Přílohy

Obrázek 1. Plán Achetatonu.	45
Obrázek 2. Stéla A v dnešní Tell el-Amarně – detail.	46
Obrázek 3. Stéla A v dnešní Tell el-Amarně.	47
Obrázek 4. Amarnská královská hrobka jako zdroj veškerého života v Achetatonu.	48
Obrázek 5. Velký Atonův chrám v Achetatonu.	49
Obrázek 6. Malý Atonův chrám v Achetatonu.	50
Obrázek 7. Plán chrámu v Luxoru.	51
Obrázek 8. Zobrazení Atona v jeho antropomorfní podobě.	52
Obrázek 9. Zobrazení Atona v jeho antropomorfní podobě.	52
Obrázek 10. Achnaton a Nefertiti přijímající Atonovo požehnání.	53
Obrázek 11. Hrobky Amenhotepa III. a Achnatona.	54
Obrázek 12. Výjev z hrobky Ramose – tradiční styl umění.	55
Obrázek 13. Výjev z hrobky Ramose – amarnský umělecký styl.	55
Obrázek 14. Pískovcový kolos z Karnaku.	56
Obrázek 15. Amenhotep III.	57
Obrázek 16. „Bezpohlavní kolos.“	58
Obrázek 17. Busta královny Nefertiti.	59
Obrázek 18. Zobrazení královské rodiny.	60
Obrázek 19. Achnaton s Nefertiti projevující intimní vztah.	60
Obrázek 20. Achnaton a Nefertiti obětující Atonovi.	61
Obrázek 21. Detail ruky panovníka s olivovou ratolestí.	62
Obrázek 22. Amenhotep III.	62
Obrázek 23. Zlaté křeslo nalezené v Tutanchamonově hrobce.	63
Obrázek 24. Tutanchamonova Restaurační stéla.	64



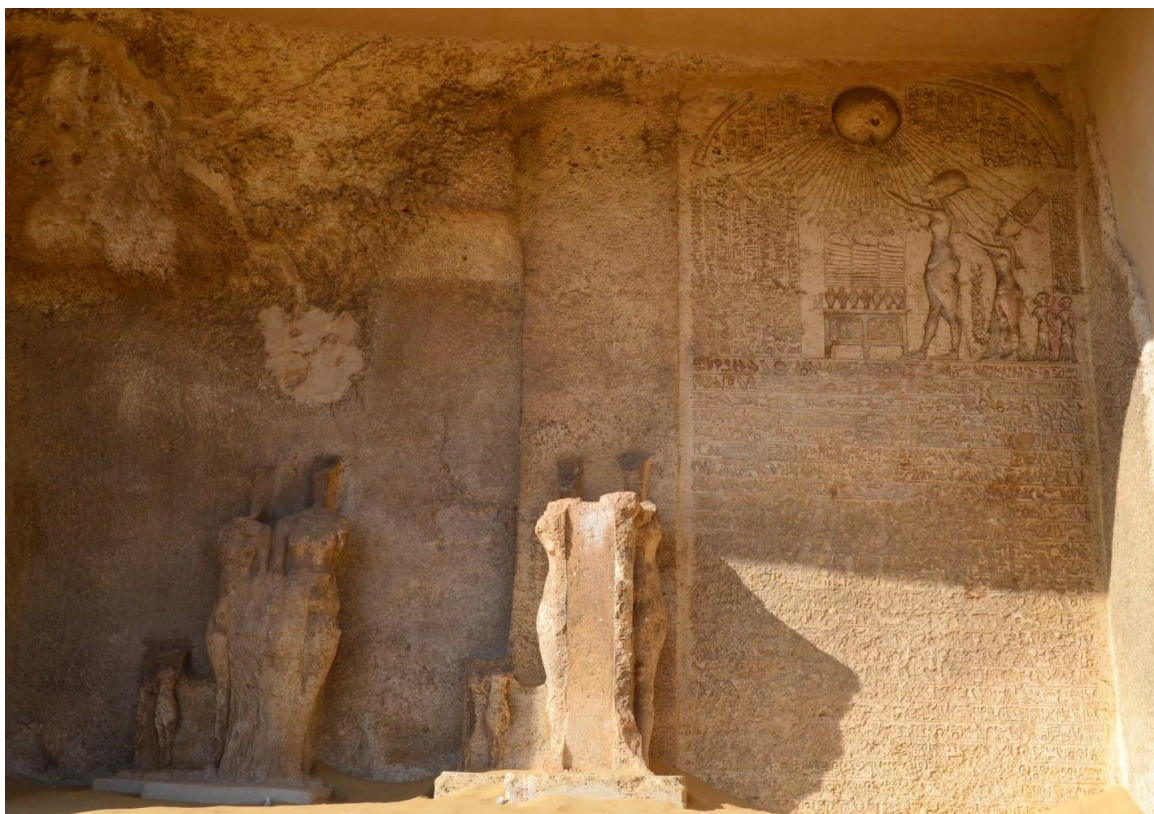
Obrázek 1. Plán Achetatonu.

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 114.



Obrázek 2. Stéla A v dnešní Tell el-Amarně – detail.

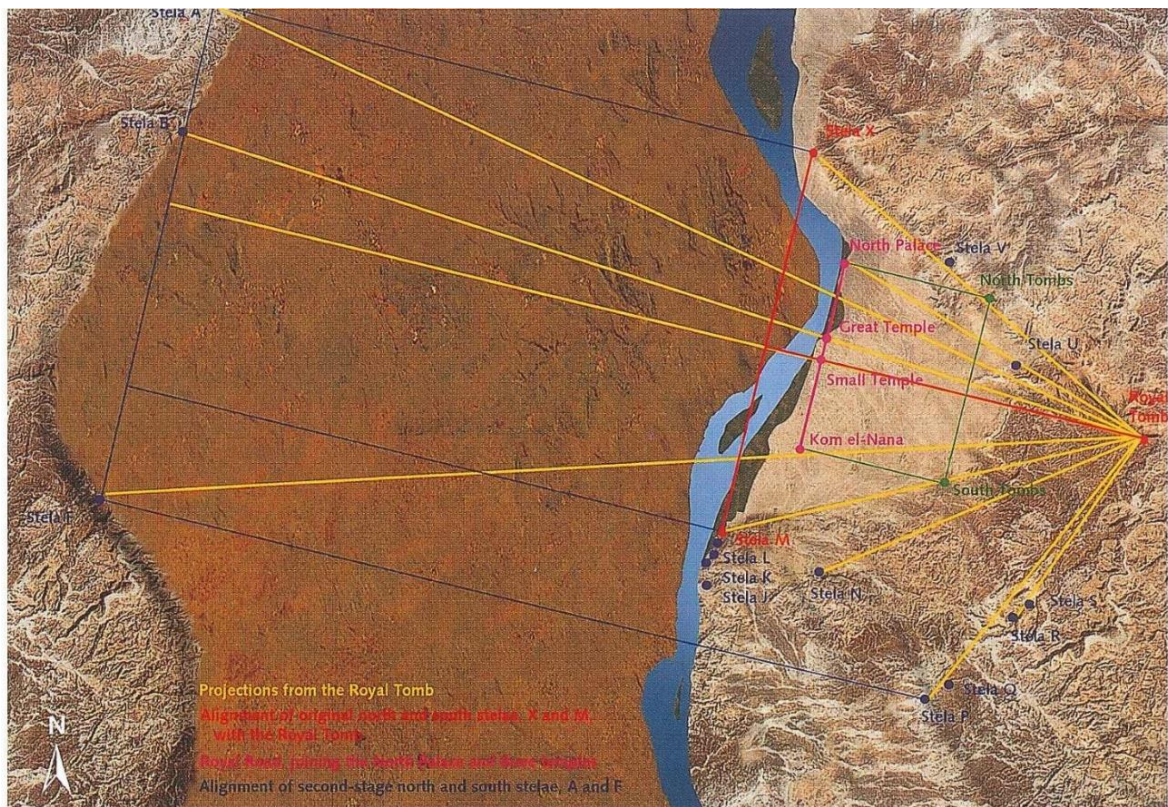
Zdroj: VERNER, *Chrám světa*, s. 291.



Obrázek 3. Stéla A v dnešní Tell el-Amarně.

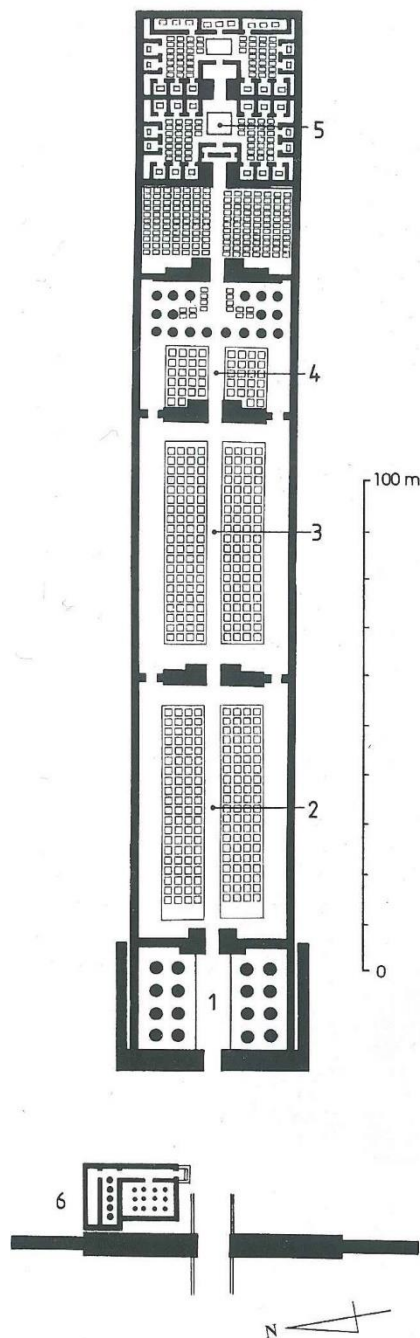
Zdroj: Brown Blogs: The Interactive Dissertation [online].

Dostupné z: <https://blogs.brown.edu/egyptolojen/2017/07/20/egypt-part-i-the-amarna-boundary-stelae/dsc_0328/> [cit. 30. 1. 2023].



Obrázek 4. Amarnská královská hrobka jako zdroj veškerého života v Achetatonu.

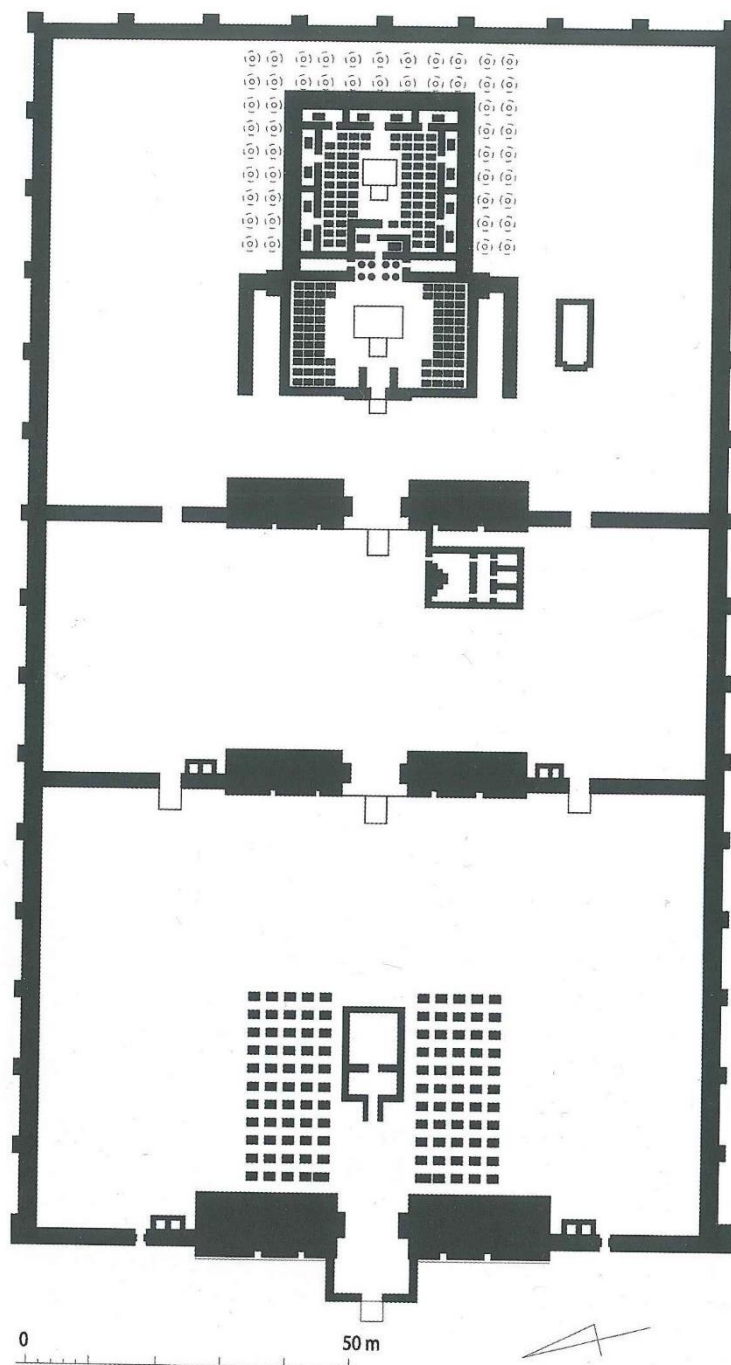
Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 117.



1. sloupová síň;
2. první dvůr s obětními stoly;
3. druhý dvůr s obětními stoly;
4. třetí dvůr s obětními stoly;
5. vysoký oltář;
6. pylon a k němu přiléhající malý chrám – pylon byl součástí velké ohradní zdi, která chrám obklopovala

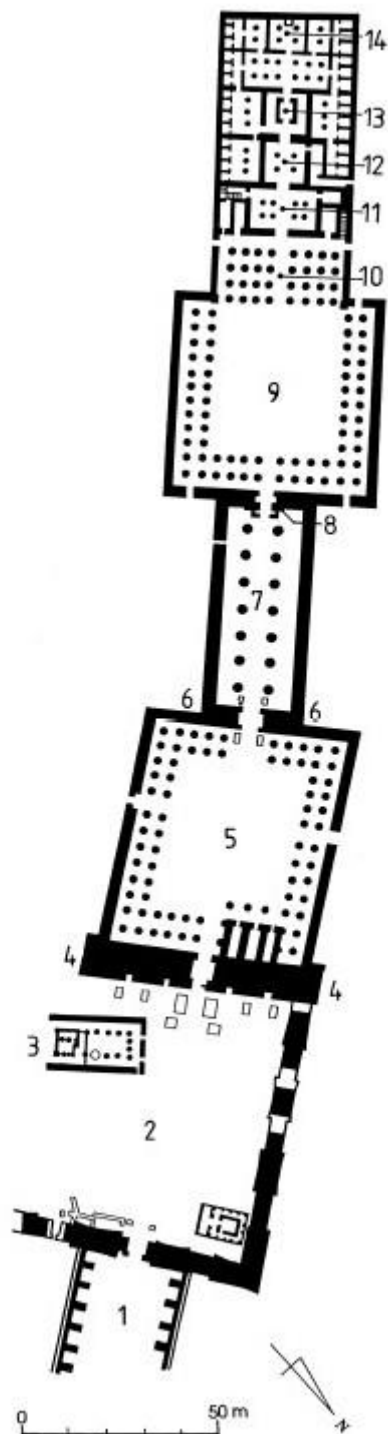
Obrázek 5. Velký Atonův chrám v Achetatonu.

Zdroj: VERNER, *Chrámy světa*, s. 294-295.



Obrázek 6. Malý Atonův chrám v Achetatonu.

Zdroj: VERNER, *Chrámy světa*, s. 296.



1. alej sfing;
2. otevřený dvůr;
3. Hathořina kaple;
4. pylon;
5. dvůr Ramesse II. se dvěma řadami sloupů po obvodu, v sz. rohu je trojitá kaple Thutmose III.;
6. pylon;
7. kolonáda;
8. pylon;
9. dvůr Amenhotepa III.;
10. sloupová síň;
11. sloupová předsíň;
12. sloupová předsíň;
13. síň posvátné bárky;
14. svatyně.

Obrázek 7. Plán chrámu v Luxoru.

Zdroj: VERNER, *Encyklopedie starověkého Egypta*, s. 281.



Obrázek 8. Zobrazení Atona v jeho antropomorfní podobě.

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 100.



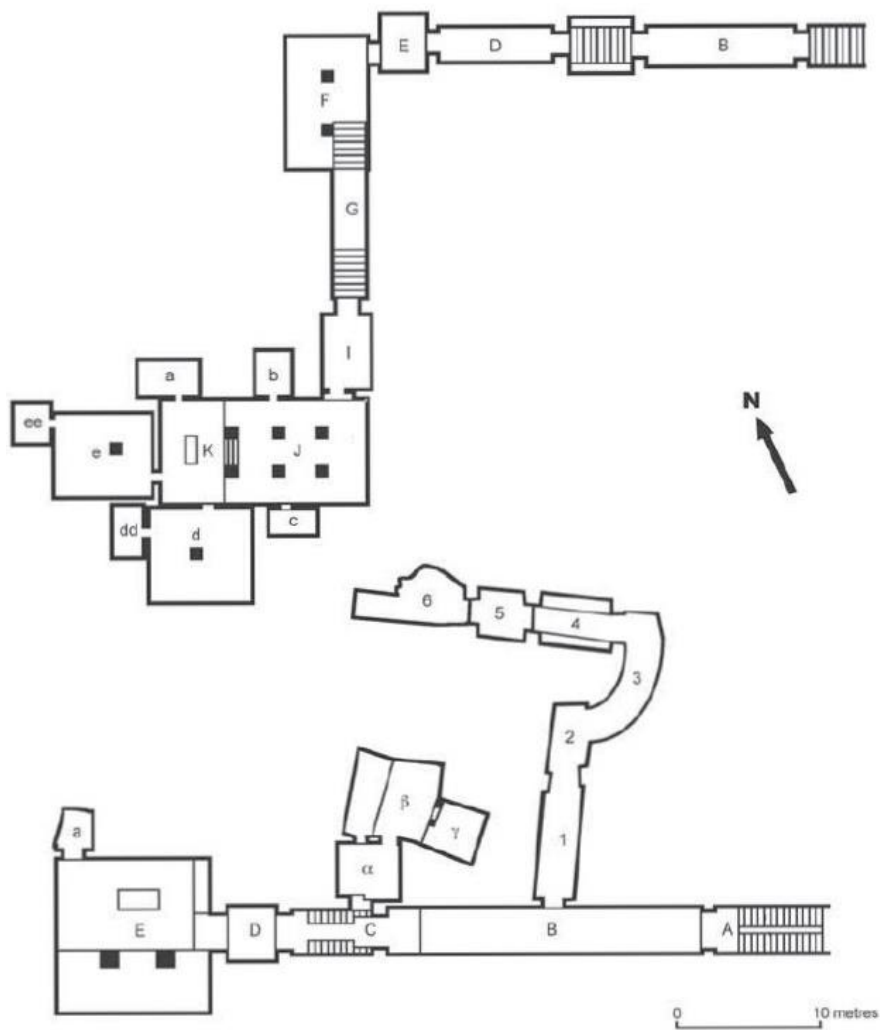
Obrázek 9. Zobrazení Atona v jeho antropomorfní podobě.

Zdroj: DODSON, *Amarna Sunset*, s. 5.



Obrázek 10. Achnaton a Nefertiti přijímající Atonovo požehnání.

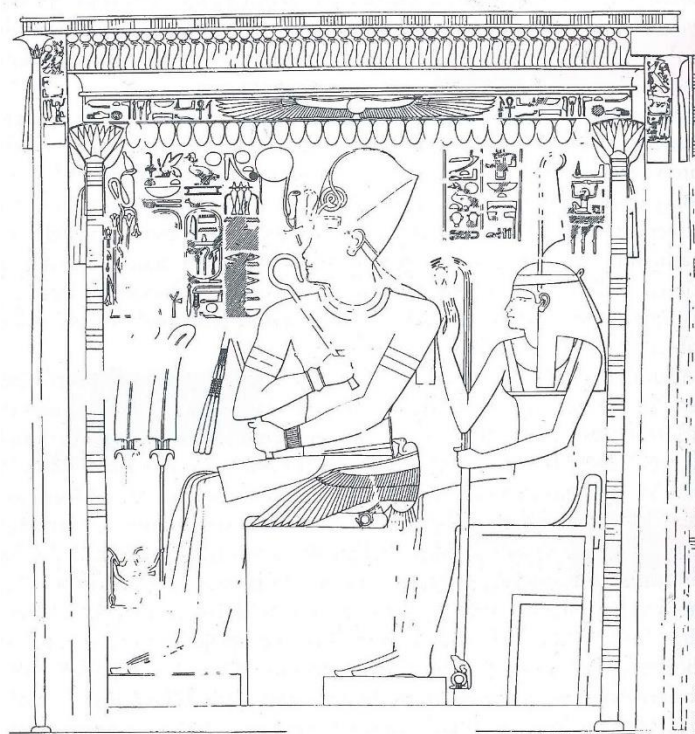
Zdroj: VERNER, *Chrám světa*, s. 287.



Obrázek 11. Hrobky Amenhotepa III. a Achnatona.

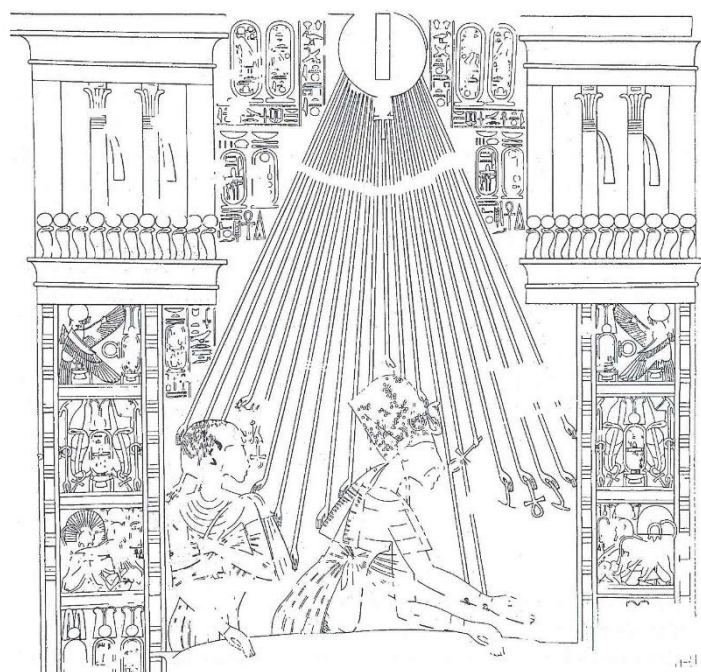
V horní části je zobrazen plán hrobky Amenhotepa III. v Údolí králů, ve spodní části Achnatonova hrobka v Achetatonu.

Zdroj: DODSON, *Amarna Sunset*, s. 19.



Obrázek 12. Výjev z hrobky Ramose – tradiční styl umění.

Zdroj: DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 290.



Obrázek 13. Výjev z hrobky Ramose – amarnský umělecký styl.

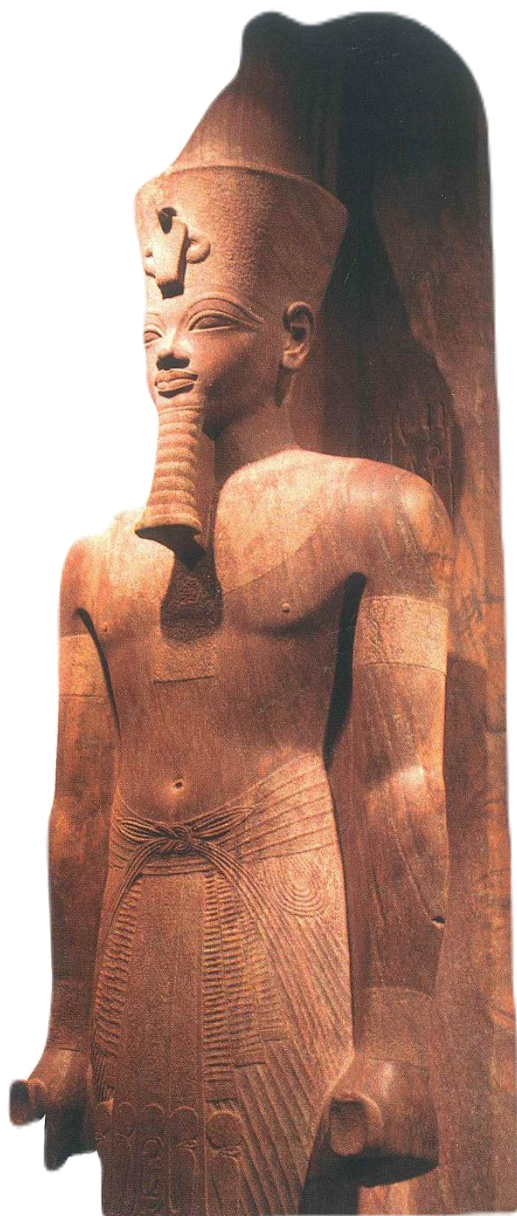
Zdroj: DIJK, *Amarnské období a konec Nové říše*, s. 290.



Obrázek 14. Pískovcový kolos z Karnaku.

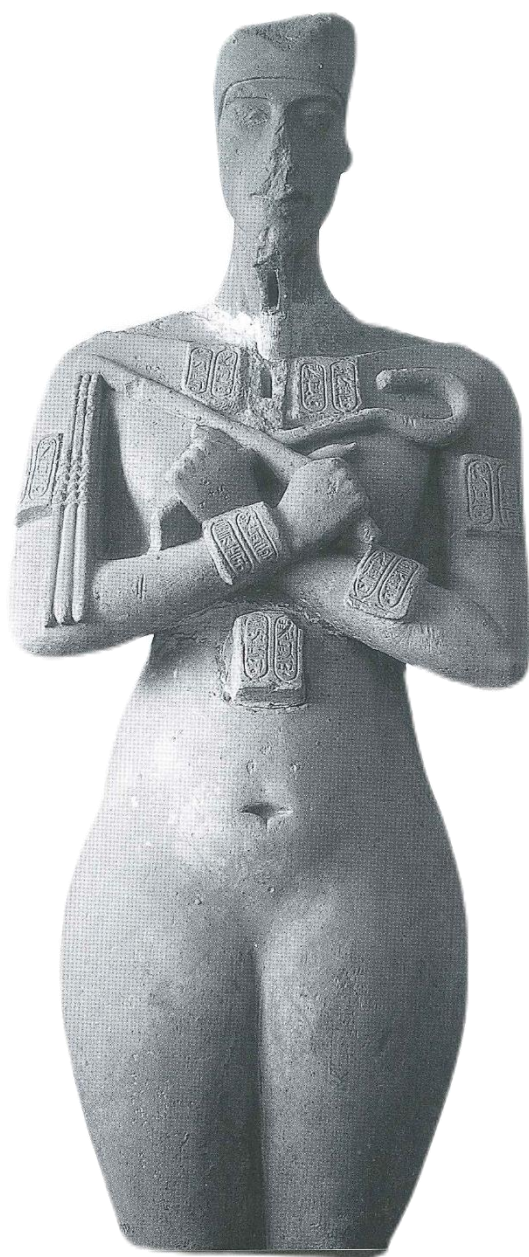
Zdroj: The University of Liège website. Akhenaton revisited.

Dostupné z: https://www.reflexions.uliege.be/cms/c_26817/en/akhenaton-revisited?part=3 [cit: 30. 1. 2023].



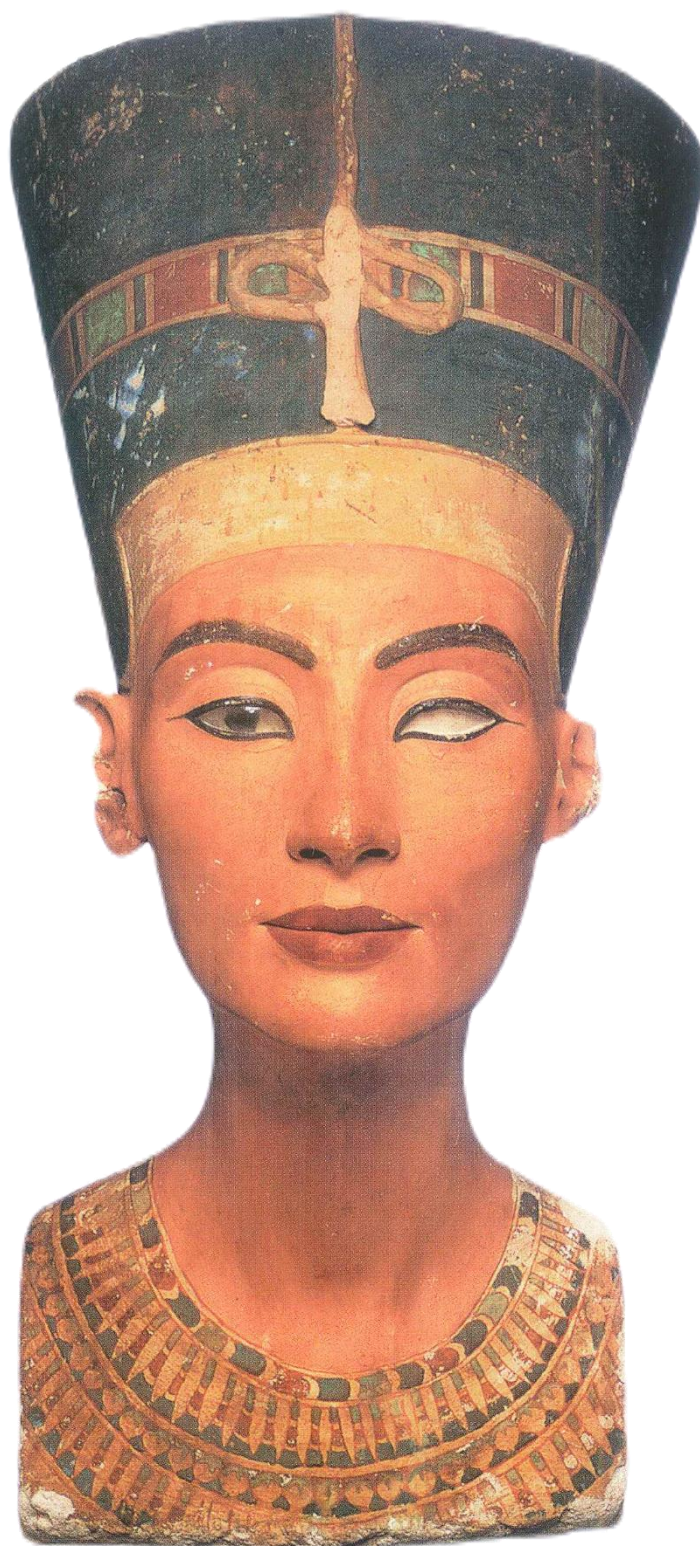
Obrázek 15. Amenhotep III.

Zdroj: BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 181.



Obrázek 16. „Bezphlavní kolos.“

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 165.



Obrázek 17. Busta královny Nefertiti.

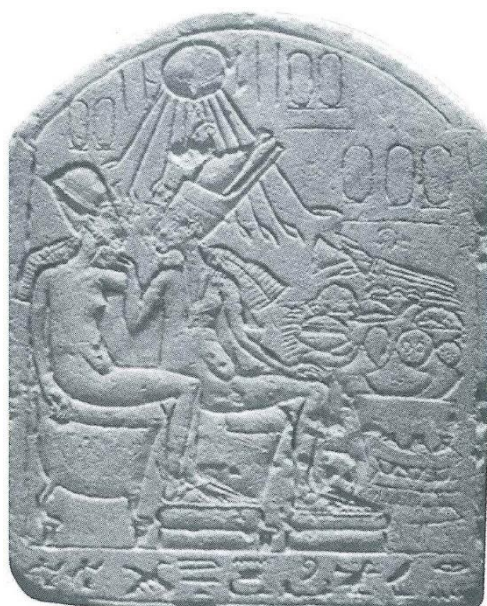
Zdroj: BONĚK, *Miroslav Verner. Můj život s Egyptem*, s. 185.



Obrázek 18. Zobrazení královské rodiny.

Na obrázku vlevo Achnaton, vpravo Nefertiti a jejich tři nejstarší dcery.

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 147.



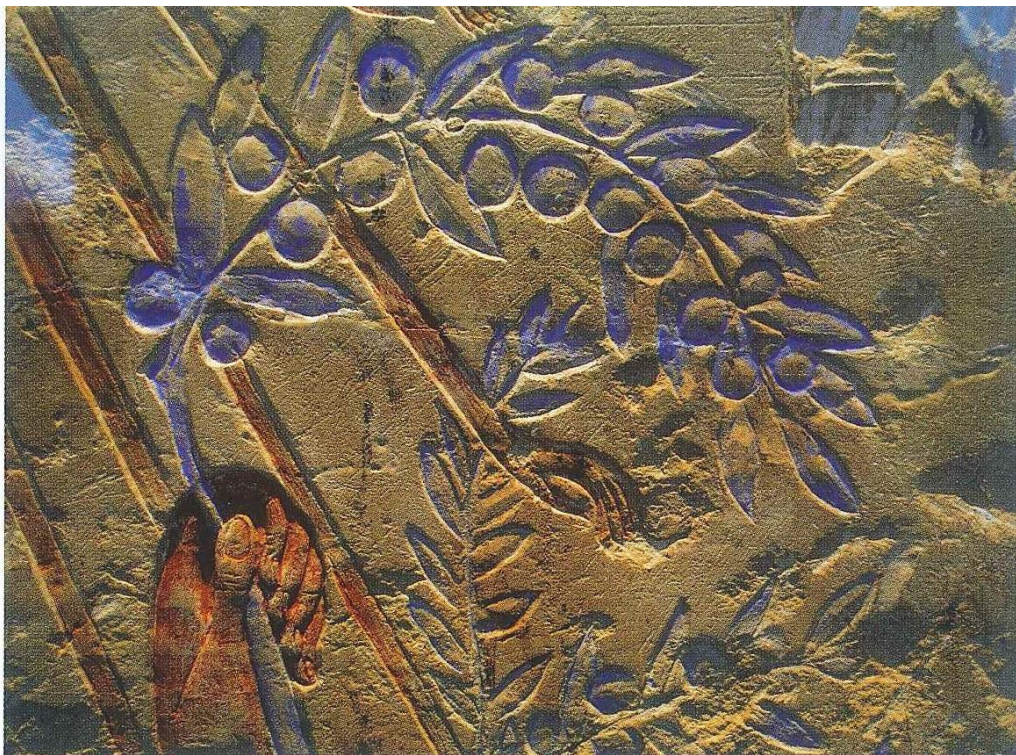
Obrázek 19. Achnaton s Nefertiti projevující intimní vztah.

Zdroj: DODSON, *Amarna Sunset*, s. 43.



Obrázek 20. Achnaton a Nefertiti obětující Atonovi.

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 150.



Obrázek 21. Detail ruky panovníka s olivovou ratolestí.

Zdroj: VERNER, *Chrám světa*, s. 288.



Obrázek 22. Amenhotep III.

Zobrazen v původním uměleckém stylu.

Zdroj: DODSON, *Amarna Sunset*, s. 3.



Obrázek 23. Zlaté křeslo nalezené v Tutanchamonově hrobce.

Zdroj: REEVES, *Achnaton*, s. 181.



Obrázek 24. Tutanchamonova Restaurační stéla.

Zdroj: BÁRTA, *Tutanchamon*, s. 28.